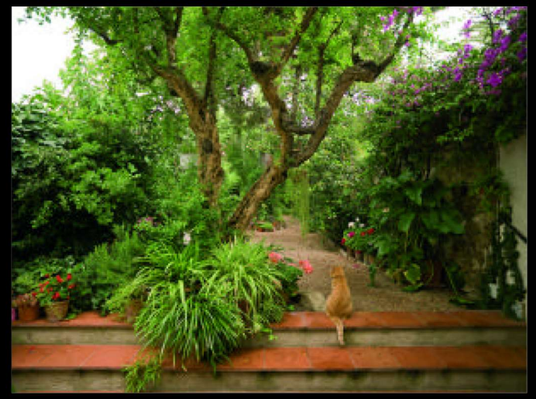

museubadalona|

badius, tot un món portes endins

badius

tot un món portes endins

Montserrat Rectoret i Blanch, textos
Antonio Guillén Pastrana, fotografies

badius

tot un món portes endins

Montserrat Rectoret i Blanch, textos
Antonio Guillén Pastrana, fotografies

badius
tot un món portes endins

Montserrat Rectoret i Blanch, textos
Antonio Guillén Pastrana, fotografies

© Textos: Montserrat Rectoret i Blanch
© Fotografies: Antonio Guillén Pastrana
© d'aquesta edició: Museu de Badalona

Direcció:Joan Mayné
Coordinació: Montserrat Carreras
Correcció de textos: Margarida Abras

Edita: Museu de Badalona
Plaça de l'Assemblea de Catalunya, 1. 08911-Badalona
info@museudebadalona.cat

1a edició, gener de 2010
Impressió: Imprimeix S.L.

ISBN: 978-84-88758-47-7
Dipòsit Legal: B-1755-2010

Exposició al Museu de Badalona
Del 21 de gener al 28 de febrer de 2010

museubadalona

Ajuntament de Badalona

amb el suport

Diputació Barcelona

Índex

Un tret de la nostra identitat 5
Parlar de badius és parlar de Badalona 7
Els badalonins i la paraula *badiu* *9*
Per què surt al diccionari 13
La casa de cós i el badiu 29
El badiu, espai de serveis 39
Els pous 41
Les comunes 51
El safareig 53
El badiu i la simbologia dels safaretjos i cascades 67
Grutes 75
El badiu espai de vida: treball, lleure i neteja 81
El badiu, espai enjardinat 91
Aproximació a una classificació tipològica:
el badiu segons la forma o relació amb la casa 121
El badiu domèstic o *hortus conclusus* 123
El badiu d'horta 125
El badiu de parcel·la 127
El badiu-parc 131
Bibliografia i fonts 139
Agraïments 142
Procedència de les il·lustracions 143

Un tret de la nostra identitat

JORDI SERRA
Alcalde de Badalona

Aquest any 2010, en què Badalona és capital de la Cultura Catalana, el Museu presenta Badius *com a primera exposició de la temporada, acompanyada del catàleg que teniu a les mans. Una i altre ens obriran les portes d'algunes cases badalonines i ens mostraran belleses fins ara ocultes, que sorprendran a dins i a fora de la nostra ciutat.*

Es tracta d'una autèntica descoberta, que no hagués estat possible sense la col·laboració de les persones que han volgut compartir amb nosaltres uns badius heretats del passat i acuradament mantinguts o restaurats per al present i el futur. Cal felicitar-los i donar-los les gràcies, com també cal felicitar i agrair la feina de l'autora del text, Montserrat Rectoret, que ha fet una recerca molt completa dels badius, i de l'autor de les fotografies, Antonio Guillén, que ha sabut obtenir imatges d'una qualitat excepcional.

Però les pàgines següents, igual que l'exposició, són molt més que una estudi sobre badius: són part de la nostra identitat. D'una banda, per la mateixa paraula badiu, *que a Badalona, es refereix al pati obert d'una casa, i que apareix recollida en el diccionari de Pompeu Fabra, que la coneixia molt bé ja que va viure anys a la nostra ciutat. D'altra banda, perquè els badius són el fruit d'una forma de fer arquitectura que també ens caracteritza, que compartim amb l'entorn mediterrani, i que s'ha anat desenvolupant des del temps dels romans fins arribar a les cases de cós dels segles XVIII, XIX i principi del XX, algunes de les quals, per fortuna, encara es conserven i contribueixen a definir la fesomia dels nostres barris més antics.*

Parlar de badius és parlar de Badalona

MATEU CHALMETA
Regidor de Cultura i
Patrimoni Cultural

El Museu de Badalona, fidel al seu esperit de divulgació i foment de tot allò que relaciona la ciutat amb la cultura i el seu patrimoni, i amb allò que defineix i conforma la seva identitat i la singularitza, ens proposa l'exposició Badius *—la primera de l'any 2010—, que s'acompanya amb l'edició del llibre del mateix nom. Ambdós productes excel·lentment documentats i produïts.*

Parlar de badius és parlar de Badalona, de la seva historia i també del caràcter badaloní, ja que sovint fem gala de les nostres peculiaritats lèxiques i ens definim com a ciutat de micacos i badius. *El badiu, a banda de ser part d'un immoble, amb uns propietaris que el preserven i en tenen cura, ha esdevingut un bé que tots els badalonins i badalonines sentim com a propi, i un capital (in)tangible de la nostra tradició, objecte de l'estudi de l'autora i de l'art del fotògraf. Els badius, a Badalona, no han estat mai espais estrictament privats, sinó més aviat espais compartits de lleure, jocs, conversa i celebració, i d'aquí la bona disposició dels propietaris que han col·laborat en la producció de les imatges i la documentació necessària per presentar tant el catàleg com l'exposició.*

Així, gràcies a aquest treball, podrem comprendre l'estructura arquitectònica del badiu, integrada en la casa de cós, i la disposició dels seus elements originaris —pous, safaretjos, grutes i comunes—, avui generalment prescindibles pel que fa a la seva funcionalitat. Coneixerem la seva vegetació —arbres fruiters, micaquers i plantes ornamentals— i també veurem les diferències entre el seu passat i l'estat actual. Això ens apropará a la seva raó de ser, al seu ús i, conseqüentment també, a una manera d'entendre i practicar la vida domèstica, diferent de l'actual, però no gaire llunyana en el temps.

La Capital de la Cultura Catalana que celebrem aquest 2010 es fa més pròpia, propera i badalonina amb aquest singular estudi sobre els nostres badius.

Els badalonins i la paraula *badiu*

El badiu és per a molts badalonins una paraula típica del nostre vocabulari local, del nostre patrimoni lèxic i, juntament amb altres paraules com *micaco*, *esmoixinar*, *piseria* o *tornem-hi*, forma part de l'ideari badaloní.

Tant és així, que a final dels anys seixanta del segle passat, durant la dictadura de Franco, sentir-se usuari de la paraula *badiu* va ser símbol de badalonitat. Potser molts deveu recordar la calcomania que es va editar amb la frase «Badalona pler de micacos i badius». Força gent la va portar enganxada al vidre del cotxe. Era una mena d'antologia de les nostres gràcies lingüístiques i també un signe de catalanitat, aleshores reprimida.

També per aquell temps, el 1963, les agrupacions escoltes Sant Jaume i Rosa Busqué van començar a celebrar la Festa del Badiu a Can Solei. En aquell context històric, prendre el nom de *badiu* per designar la festa va ser també un símbol de reivindicació de les llibertats perdudes, i a la festa s'hi podien veure pancartes escrites en català com la de «Can Cinto de la Palla» o la de la «rateta sàvia» i altres noms i cartells de propaganda. La primera Festa del Badiu va néixer com un acte de fi de curs d'aquestes dues agrupacions escoltes i va derivar en una trobada que aplegava persones poc

La Festa del Badiu va ser una alenada de llibertat, i la paraula *badiu* una ensenya per als badalonins.

Diverses publicacions i objectes amb el nom de *badiu* com a emblema de badalonitat.

addictes al règim de Franco, en un entorn lúdic. Va ser com una alenada de llibertat, amb la qual es van consolidar algunes associacions i agrupacions amb ànim reivindicatiu. El 1980 l'Associació de Veïns del Centre es va fer càrrec de l'organització de la festa.

Per la seva banda, la gestora de l'Associació de Veïns del Centre, cap a l'any 1976, poc abans de la seva legalització, va editar un adhesiu amb el lema «Fem de Badalona un gran badiu», on es veia dibuixat un quadrat inscrit en els límits topogràfics que abraçava l'associació: la riera d'en Jornet, l'autopista, el carrer del Manresà, i la mar blava. No sé si sabent-ho o no, aquesta limitació d'espai descrivia un rectangle que podríem dir que era l'espai d'un badiu, on la casa bé podria ser la mar blava... Cosa d'un any més tard, l'Associació va tornar a prendre la paraula *badiu* per designar la seva revista. I encara hi va tornar a reincidir l'any 1999, quan, dintre del marc de la festa del Dia sense cotxes, va crear, sota el lema «Fem de Badalona un gran badiu», un concurs de decoració de façanes que consistia a ornamentar floralment la façana. Altre cop *badiu* ens apareix com un talismà que aplega les inquietuds i els sentiments més arrelats a la nostra ciutat.

Però el camí de la paraula continua el seu periple i a finals dels anys noranta, quan un grup de joves crea la colla castellera de Badalona, també escullen aquest mot per anomenar la seva publicació periòdica: *El badiu casteller*

Cal dir, encara, que hi ha hagut diversos comerços a Badalona que han pres la paraula *badiu* per anomenar el seu establiment. Dintre del ram de la restauració, hi trobem: El badiu del micaco, El badiu de la figuera i el desaparegut Badiu de Ca la Toneta, al carrer de Mar. En uns altres àmbits comercials, trobem una floristeria amb el curiós joc de paraules Badiu Garden, una llar d'infants a Bufalà, batejada amb el nom d'El Badiu, precisament perquè en té un de molt gran. També en el món de l'automoció hem trobat un Auto-badiu. En el context de l'administració, el Consell Comarcal del Barcelonès ha creat a Badalona El badiu jove, espai on el jovent té un lloc de trobada i on es realitzen cursets i xerrades. Així mateix, fins no fa gaire, hi havia la galeria d'Art El badiu 92 al carrer de Sant Pere. Creiem que un nom d'establiment no havia estat mai tan ben trobat com en aquest cas, ja que la galeria comptava com a teló de fons amb un gran i preciós badiu enjardinat on se celebraven les inauguracions.

Una altra mostra que els badalonins estem orgullosos de la paraula *badiu* és el fet que hom pot trobar també a Internet un portal que es diu *elbadiu.net* i una pàgina d' informació i opinió que s'anomena *El badiu del micaquer.* Per tant, badiu ja corre també per la xarxa. Finalment, trobem encara uns encontres culturals que s'anomenen El Badiu

El mot *badiu* també s'ha utilitzat per designar alguns establiments i entitats de Badalona, com El badiu del Micaco, El badiu de la Figuera, Badiu: llar d'infants o El badiu jove.

d'en Montoliu. Aquestes trobades se celebren al badiu d'una casa particular on viu una persona amb inquietuds culturals que ha pres, també, *badiu* per descriure el lloc de reunió per gaudir de les arts i de les amistats.

Amb tot el que hem explicat, podem dir, doncs, que als badalonins, saber-nos usuaris d'aquesta paraula sempre ens ha despertat un sentiment solidari de ciutat. M'atreviria a dir que *badiu* ha estat i és com el nostre estendard lingüístic.

Ara bé, per què a Badalona diem badiu en lloc d'eixida? Com és que un mot d'ús reduït en el marc general de la llengua surt al diccionari, igual que *micaco*? A continuació intentem de donar-vos-en una explicació.

Per què surt al diccionari

Molts badalonins s'han preguntat més d'una vegada d'on ve la paraula *badiu*, i què vol dir exactament. Sobretot després que, trobant-se fora de Badalona, hagin intentat explicar que a casa tenen un badiu amb un micaquer, per exemple, i l'interlocutor no hagi entès res perquè no sabia què eren ni *badiu* ni *micaquer*. Llavors, la reacció més corrent era anar a buscar el diccionari de Fabra per consultar la paraula, que trobem definida com: «eixida d'una casa sense cobrir o formant porxada segons les contrades», per exemple: «al darrera hi ha un badiu amb un safaretget i quatre plantes.» Aquí, aquest badaloní es pot preguntar: per què un localisme com sembla el terme *badiu* surt en el *Diccionari general de la llengua.* de Fabra? Doncs, ni més ni menys, perquè en Pompeu Fabra va viure vint-i-set anys a Badalona. S'hi va establir perquè a la seva filla Teresa, delicada de salut, li convenien els banys de mar. La primera casa on va viure va ser al carrer de Francesc Layret, 164, cantonada amb la riera de Matamoros. Més endavant va anar a viure a la Rambla, 33, i finalment al carrer de la Mercè, 34, des d'on va haver de

Casa on Pompeu Fabra va viure, al carrer de la Mercè, abans de marxar a l'exili el 1939.

Badiu de la casa del carrer de la Mercè on va viure Pompeu Fabra.

marxar a l'exili forçat per la Guerra Civil, primer a Sant Feliu de Codines i després a Prada de Conflent, a la Catalunya Nord. Justament, els anys que va residir a la nostra ciutat, Fabra estava treballant en la redacció del *Diccionari general de la llengua catalana*. En reconeixement a aquest laboriós treball i a la seva importantíssima tasca per posar el català al nivell de qualsevol llengua europea, el 28 de gener de 1934 l'Ajuntament de la nostra ciutat el va nomenar fill adoptiu, i l'alcalde, Josep Casas Costa, li va concedir la medalla d'or de la ciutat. Aquesta relació intensa amb Badalona va fer que, malgrat que es tractava d'un diccionari general de la llengua i malgrat que el significat de *badiu* era estrictament local, la nostra accepció del mot fos inclosa ja en la primera edició, que va veure la llum al novembre de l'any 1932.

El fet que *badiu* sortís al Fabra ha estat cabdal perquè totes les obres lexicogràfiques posteriors portessin també l'accepció badalonina de la paraula. Devem a Fabra, doncs, gran part de la fortuna que ha tingut la paraula i segurament, també, la seva pervivència en el temps, ja que sortir en el *Diccionari general de la Llengua* li ha donat una mena de passaport per a l'eternitat.

Pompeu Fabra és nomenat fill adoptiu de Badalona el 28 de gener de 1934, per l'Ajuntament de la ciutat. A la fotografia, el mestre Fabra amb Josep Casas, alcalde; Ventura Gassol, conseller de Cultura de la Generalitat, i Jaume Serra Húnter, del Parlament de Catalunya.

Només hi ha un diccionari datat anteriorment que el de Fabra i que porta l'accepció badalonina: el *Pal·las. Diccionari català-castellà-francès*, d'Emili Vallès (1927-1947). Sabem, però, que Vallès estava sota la direcció de Fabra a la secció de català per correspondència dels serveis de Cultura de la Generalitat de Catalunya, a l'Institut d'Estudis Catalans. Així, gràcies, segurament, a aquesta col·laboració, Vallès va incorporar la variant badalonina en el *Pal·las* i no al revés.

No cal dir que quan hom s'interessa més a fons per la paraula troba altres accepcions de *badiu* amb significats diferents del badaloní. El *Diccionari català, valencià, balear*, d'Alcover i Moll, en cita unes altres de diversos indrets dels Països Catalans per designar altres conceptes.

A Puigcerdà (la Cerdanya) *badiu* es fa servir per anomenar un espai cobert amb teulada, limitat lateralment per tres parets o pilastres, i amb una cara descoberta, situat prop de la

Algunes obres lexicogràfiques que, a partir del *Diccionari Fabra*, inclouen la nostra accepció de la paraula *badiu: Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll.

casa, per servir de magatzem de garbes de palla, herba i altres productes agrícoles. A Manacor (Mallorca), per dir que hi ha poc lloc diuen «hi ha poc badiu aquí». A Olot (la Garrotxa) i a Banyoles (Pla de l'Estany), és l'arcada oberta a la golfa de la casa de pagès, per la qual entren l'herba que han d'emmagatzemar. I també a la Marina Alta (País Valencià) diuen *badiu* per anomenar el forat o gelosia que es fa al buc de l'escala per veure des del replà la porta d'entrada de la casa. I, finalment, arreu de la parla catalana *badiu* serveix per designar els forats del nas: «ran de la tavella, el nas ensenyava'ls badius, llargs i negres» (Víctor Català).

Però *badiu* també apareix a la literatura. Un passatge de *Solitud*, de Víctor Català, diu: «El cel era un gran badiu ple de claror encegadora». Aquí podem veure que fa servir *badiu* per designar un espai gran i obert. Surt també a *La Il·lustració Catalana* del 1904, en uns articles de J. Pons, que escriu «vinclar pel badiu d'un cèrcol», en què *el badiu* és clarament el forat vuit.

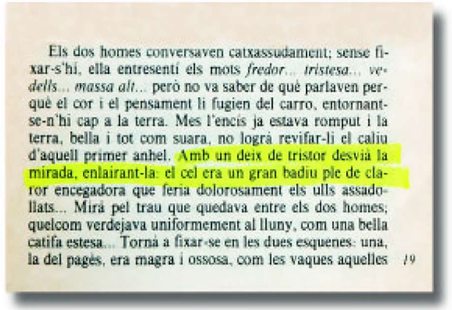
Els dos homes conversaven catxassudament; sense fixar-s'hi, ella entresentí els mots *fredor... tristesa... verdells... massa alt...* però no va saber de què parlaven perquè el cor i el pensament li fugien del carro, entornant-se-n'hi cap a la terra. Mes l'encis ja estava romput i la terra, bella i tot com suara, no logrà revifar-li el caliu d'aquell primer anhel. Amb un deix de tristor desviá la mirada, enlairant-la: el cel era un gran badiu ple de claror encegadora que feria dolorosament els ulls assadollats... Mirà pel trau que quedava entre els dos homes; quelcom verdejava uniformement al lluny, com una bella catifa estesa... Tornà a fixar-se en les dues esquenes: una, la del pagès, era magra i ossosa, com les vaques aquelles 19

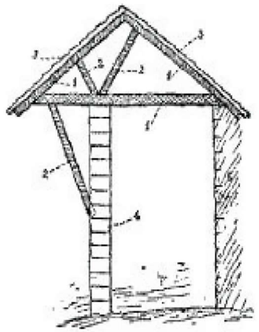

BADIU (|| 3)
1: *cavall*;—2: *candela*;—3: *enllosat*;—4: *pilar*;—5: *paret mestra*.

Dibuix del badiu de la Cerdanya, segons Alcover i Moll. És una edificació semioberta, per guardar-hi garbes de palla i estris. La coberta és de teules o lloses de pissarra que es recolzen a la paret mestra del fons i que se sustenta amb pilastres.

Mostra d'un badiu al fons d'un pati, a Esponellà, Pla de l'Estany. És una edificació semioberta, coberta amb teules i amb coberta de dos vessants amb pilastres al mig.

Solitud, novel·la de Víctor Català (Caterina Albert), en la qual també apareix la paraula *badiu*.

La paraula *badiu* també va ser documentada per mossèn Alcover en unes rondalles: «Tot d'una s'era afonat y no l'havien vist pus en tot aquell badiu de mar». Aquí en un significat d'espai obert i gran.

A *La Vanguardia* de 1827, Josep Maria Roca utilitza *badiu* per designar un pati on es distribueixen cel·les de fusta al voltant: «...consisteix en un badiu que te al voltant vint estades que més que cambres semblen gabias de cunills...».

També la poetessa Montserrat Vayreda (Lledó d'Empordà, 1924-Figueres 2006), en uns versos dedicats al poble de Pontós, diu: «...Tens masies que s'alcen repetides/ damunt planells que semblen de vellut/ amb els badius oberts i les eixides/ des d'on es veu passar la solitud».

Tot i els significats distints de *badiu* que acabem de citar, podem veure que hi ha un fons comú que, tots, comparteixen: el sentit d'espai obert, a vegades contraposat a un de tancat.

Però, a part de les definicions dels diccionaris, i dels usos en la literatura, la poesia, la premsa i la xarxa, també trobem documentació històrica de la paraula *badiu* a Badalona. Vegem diverses citacions a la *Història de Badalona* de Josep Maria Cuyàs:

1-«Afronta la dita església de orient ab lo carrer dit vulgarment del Rech; i de mitj dia part ab la dita sagristia i campanà i lo restant ab lo cementiri; de ponent ab lo badiu de joan Blanch i Barriga, les cases de Josep Fonollar, pescador, part i part ab la casa de la obra dita vulgarment de Magisteri, mediant lo carrer dit de la Mongia» (final dels segle XVII).

2- «Pau Barriga, pagès i Raimunda Barriga Seriol, cònjugues, en nom d'usufructuari i propietària per les cases i badiu del seu davant. Per un pati a la part de llevant que avui es casa. Pel pati a la part de migdia que és casa...» (maig de 1696).

3- «Item los firmà precari de aquella pessa de terra anomenada lo Badiu situada en la dita parròquia devant de las cases sobre expressades» (1696).

4- «Josep Galabert Sariol, pagès de Badalona, establí un tros de terra de tinguda de una quarta y mixta que es de pertinences de aquella pessa de terra campa que te en dita parròquia de Badalona molt aprop de la Sagrera de la mateixa vila y molt cerca del camí per lo qual se va al corral a la carniceria de la mateixa parròquia situada en lo lloch vulgarment dit Albadiu» (1697).

Aquestes citacions de Cuyàs Tolosa són les més antigues que hem trobat a Badalona, fins al moment. Tot i així, en aquests textos no queda del tot clar el significat de la paraula. No sabem ben bé què descriu exactament, tot i que en la citació número dos, sembla que es tracta d'una construcció diferenciada de la casa.

La documentació històrica original de Badalona més antiga que hem torbat en què apareix *badiu* és en un establiment enfitèutic del 1687 de l'arxiu E. Reverté.

També en uns plecs de permisos d'obres municipals de mitjan segle XIX. En aquests documents, la paraula ja surt amb el sentit amb què la coneixem ara, com a pati d'una casa. Heus aquí dos bons i clars exemples:

Als plecs pertanyents al 1853, al permís número 1, es pot llegir: «Don Pedro Juan Bigas marinero... lateral, y pared de cerramiento del patio ú badiu, con todo lo demas...».

Establiment emfitèutic del 1687 de l'arxiu d'E. Reverter, de Can Butinyà, en què surt la paraula *albadiu*. És el document més antic en què apareix aquest mot a Badalona.

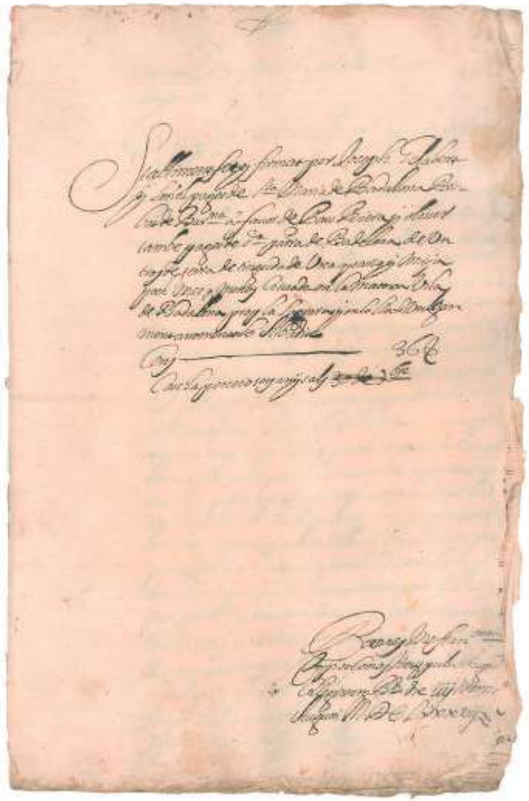

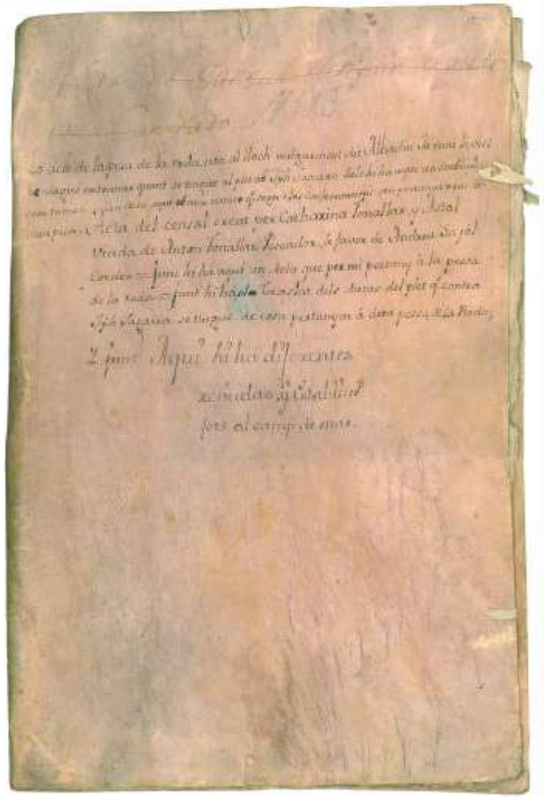

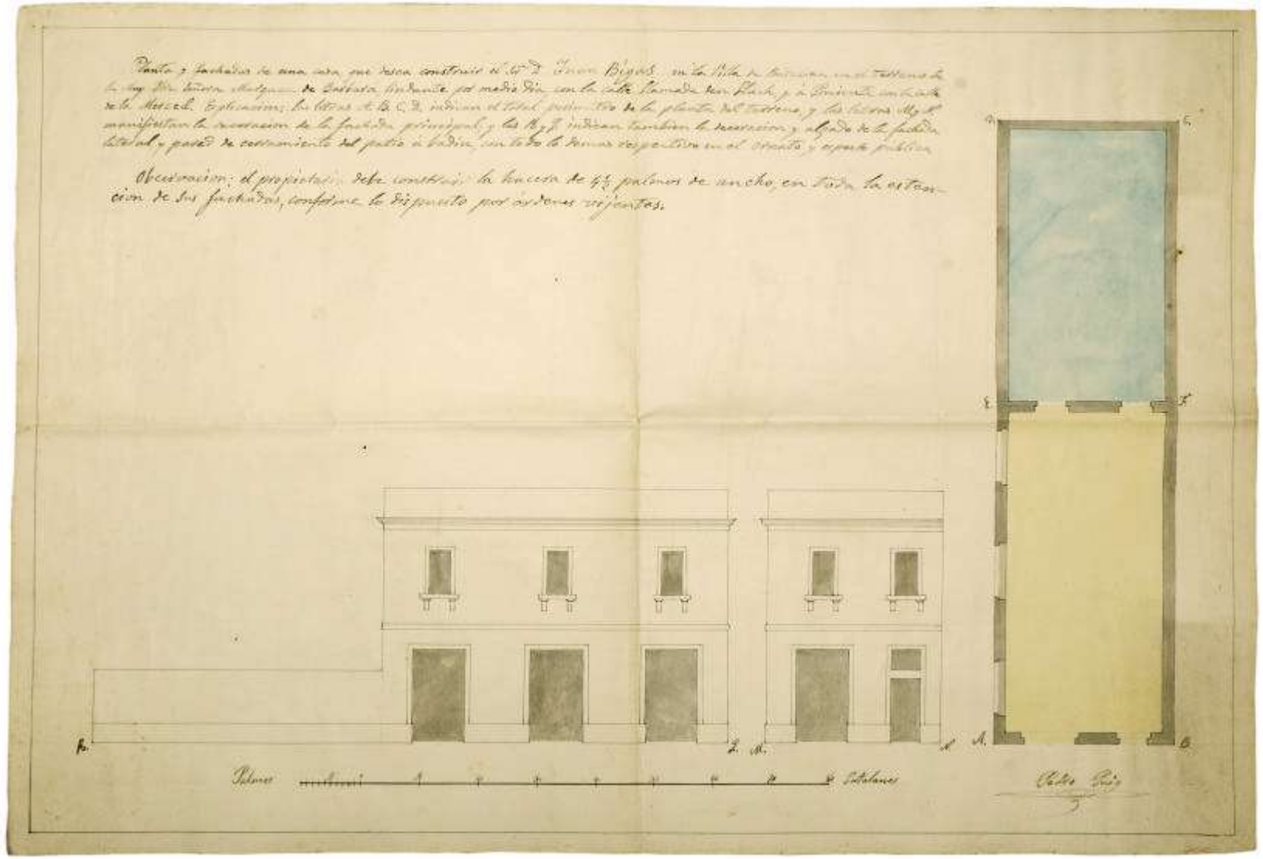

Alçat i planta d'un projecte d'obres de l'any 1853, d'unes cases de cós, on apareix ja la paraula *badiu* amb el sentit actual.

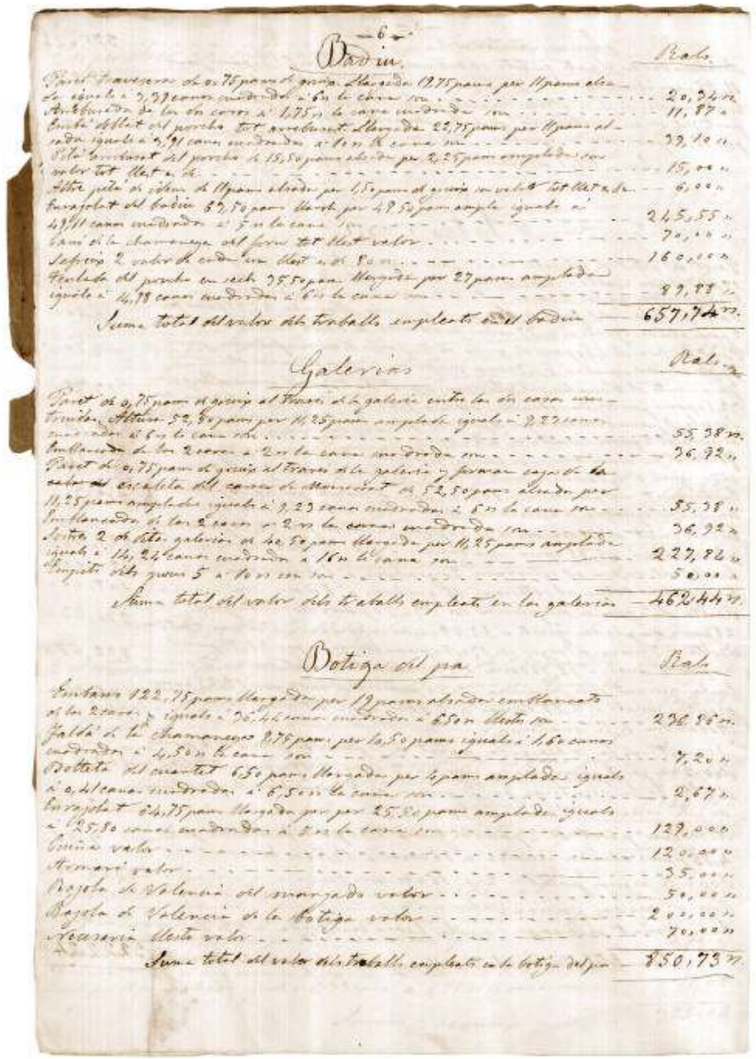

Badiu

Galeries

Botiga del pa

Document de final del segle XIX, «Compte i valor dels traballs de mestre de casas que Joaquim Busquets empleá en las cases que feu Joseph Trias y Roca al Raval de Badalona», en el qual surt la paraula *badiu,* tal i com l'utilitzem ara.

Del mateix any, el permís número 4 diu: «Don Juan Canals, albañil... Esplicacion de las letras AED indican la planta de la casa incluso el badiu...».

També hem tingut accés a una documentació particular sobre unes obres fetes al Raval de Badalona l'any 1881: «Compte y valor dels treballs de mestre de casas que Joaquim Busquets empleà en las casas que feu per Joseph Trias y Roca, situadas en el carrer del Arrabal[1] de aquesta Vila de Badalona», en la qual apareix *badiu* també en el sentit que li donem actualment. A la plana 4 surt com a títol i com a: «Paret del detras del badiu y vehinal...», i a la plana 6 del document, *badiu* hi surt com a títol i s'enumeren els treballs realitzats per tal de construir-lo: «Suma total del valor dels treballs empleats en el badiu, 657,74 rals». Ara bé, aquestes citacions només ens constaten l'ús de la paraula, però no ens aclareixen gaire res sobre el seu origen ni la seva història.

Haurem d'anar fins a Mataró per trobar uns documents de principi del segle XVIII en què badiu surt citat i que ens permetran de trobar el fil per descabdellar l'evolució en el temps del sentit del mot.

1. Ara correspon al tros de carretera amb el nom de *Francesc Macià*.

Aquests documents són els «apeos» o afitaments de 1716, que fan referència a la urbanització del raval de Mataró, en concret al barri anomenat Mansavà o bé Massevà, on al començament es van establir persones de pocs recursos, com ara jornalers i pescadors.[2] Els afitaments diuen així:

> Número 1493. «Casa situada en lo carrer Sant Sadurní, propia de Miquel Baladiá jornaler consisteix en un Badiu y una exida habitada per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo any...».
>
> Número 1496. «Casa situada en lo carrer Sant Sadurni, propia de Matheu Riera Jornaler, consisteix en un Badiu y una exida habitada per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo anÿ...».
>
> Número 1498. «Casa situada en lo carrer Sant Sadurní propia de Franco Novell Jornaler, consisteix en un badiu y una exida habitada per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo anÿ...».

2. Segons un Plet de l'Ajuntament de Mataró i la casa Vilallonga (principis segle XVIII), se cita el tipus d'urbanització que s'estava realitzant en aquests eixamples: «Sobre la circumstancia si se ha augmentat de casas y vehins la ciutat de Mataró, se a de respondrer, que si que ha augmentat, però las casas es cosa molt misera y reduhidas; y los habitants de que se ha augmentat son casi tots pobres jornalers, ó, pescadors...» A.García Espuche i M. Guàrdia. *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500 a 1900*. Mataró: Patronat de Cultura de Mataró, 1989, p. 105.

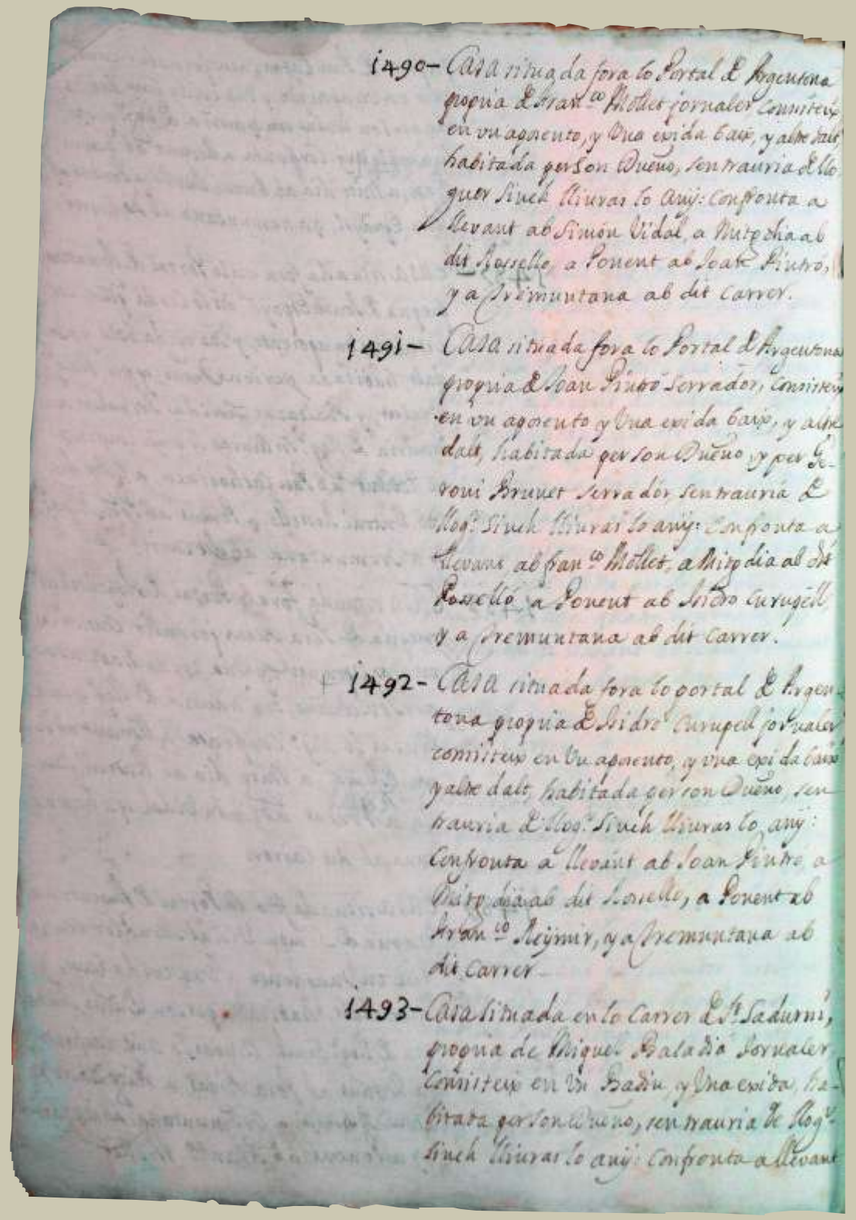

1490- Casa situada fora lo Portal de Argentona propia de Joan Pitxot jornaler consisteix en un agonento, y una exida baix, y altre dalt habitada per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo any: Confronta a llevant ab Simón Vidal, a Mitjdia ab dit Roselló, a Ponent ab Joan Pitxó, y a Tremuntana ab dit Carrer.

1491- Casa situada fora lo Portal de Argentona propia de Joan Pitxó Serrador, consisteix en un agonento y una exida baix, y altre dalt, habitada per son Dueño, y per Jovani Bruset Serrador sen trauria de lloguer sinch lliuras lo anÿ: Confronta a llevant ab Joan Mollet, a Mitjdia ab dit Roselló, a Ponent ab Antón Curugell y a Tremuntana ab dit Carrer.

1492- Casa situada fora lo portal de Argentona propia de Antón Curugell jornaler consisteix en un agonento, y una exida baix y altre dalt, habitada per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo anÿ: Confronta a llevant ab Joan Pitxó a Mitjdia ab dit Roselló, a Ponent ab Antón Reymir, y a Tremuntana ab dit Carrer.

1493- Casa situada en lo Carrer de Sadurní, propia de Miquel Baladiá Jornaler consisteix en un Badiu, y una exida, habitata per son Dueño, sen trauria de lloguer sinch lliuras lo anÿ: Confronta a llevant

Els afitaments de Mataró, del 1716, són els que ens donen la clau per veure d'on ve *badiu*.

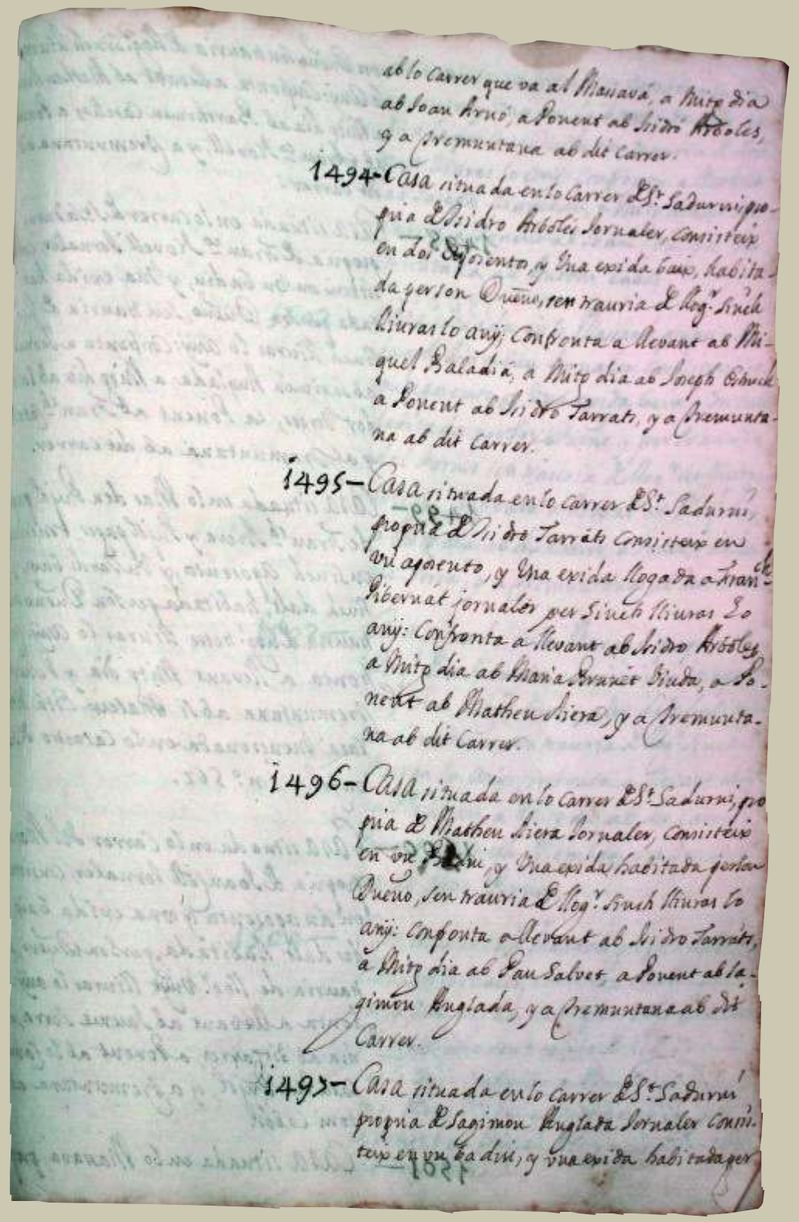

ab lo carrer que va al Manavá, a Mitg dia ab Joan Bruó, a Ponent ab Isidro Robles, y a Tremuntana ab dit carrer.

1494- Casa situada en lo carrer de S.t Sadurní propia de Isidro Robles Jornaler, consisteix en dos Sotorents, y una eixida baix, habitada per son Dueño, sen trauria de Reg.t Sinch liuras lo any: Confronta a levant ab Miquel Baladia, a Mitg dia ab Joseph Cubich a Ponent ab Isidro Farrats, y a Tremuntana ab dit carrer.

1495- Casa situada en lo carrer de S.t Sadurní propia de Isidro Farrats consisteix en un sotorent, y una eixida llogada a Francisch Bernat Jornaler per Sinch liuras lo any: Confronta a levant ab Isidro Robles, a Mitg dia ab Maria Francisca Viuda, a Ponent ab Matheu Viera, y a Tremuntana ab dit carrer.

1496- Casa situada en lo carrer de S.t Sadurní propia de Matheu Viera Jornaler, consisteix en un [illegible], y una eixida habitada per son Dueño, sen trauria de Reg.t Sinch liuras lo any: Confronta a levant ab Isidro Farrats, a Mitg dia ab Pau Salvet, a Ponent ab Jaimon Anglada, y a Tremuntana ab dit carrer.

1497- Casa situada en lo carrer de S.t Sadurní propia de Jaimon Anglada Jornaler consisteix en un sotorent, y una eixida habitada per

Afitaments de Mataró.

L'estructura d'aquest text es repeteix gairebé igual en tots els afitaments consultats. Però els tics de la redacció administrativa de l'època dificulten d'entendre la distinció entre *badiu* i *eixida*, que avui per a nosaltres són sinònims.

Fixem-nos-hi. Els afitaments diuen «badiu i eixida, habitada per són Dueño». Evidentment, l'eixida no pot ser el lloc on viu el propietari, sinó que ha de ser una casa. És clar, doncs, que l'adjectiu «habitada» no concorda aquí amb el substantiu més proper, «eixida», sinó amb el més llunyà «casa». Llavors, si hi posem una mica d'ordre, la frase hauria de quedar de la manera següent: «casa, habitada per son Dueño, que consisteix en un badiu i una eixida».

Amb la frase ben construïda, la paraula *badiu* pren sentit si hi apliquem el significat principal recollit per Alcover i Moll a la Cerdanya i l'Empordà, referit a aquelles construccions senzilles de tres parets, amb una coberta de teules i una gran obertura al davant, sustentada per uns pilars, que serveixen per guardar-hi, palla, estris de treball, etc. És a dir, un cobert perfectament idoni per tenir al final de l'eixida. Sobretot ho podem aplicar, si tenim present que les cases a què fan referència els documents de Mataró estaven construïdes al raval de la ciutat, on s'establien persones de baix nivell econòmic que, necessàriament, havien de guardar les eines, els estris de treball i fins i tot, l'aviram i els conills, per proveir les famílies.

Ara bé, encara que haguem posat ordre en el text dels afitaments, la frase continua donant peu a dues interpretacions diferents dels espais. Una fóra que la propietat era formada inicialment de dues parts: eixida i badiu, i que aquest badiu, a més de magatzem, semidescobert, també servia d'habitatge precari. Després s'hauria anat millorant la construcció, fins a fer-ne una casa.

L'altra possibilitat és que la propietat tingués tres parts: la casa, l'eixida i el badiu. Aquesta disposició de les diferents parts de la propietat, casa, eixida i badiu, facilita el trasllat de significat. Tal com tenim la propietat, doncs, per anar de la casa al badiu (semicobert) calia traspassar l'eixida. Per tant, a còpia de dir «vaig al badiu a buscar les eines» i haver de sortir a l'eixida per arribar-hi traspassant-la, la paraula *badiu* va acabar, inconscientment i de manera natural, designant l'eixida. Donen força a aquesta interpretació diverses cases de cós que encara es conserven a Badalona amb aquesta estructura original de badiu (semicobert) al fons, com les que descriuen els afitaments de Mataró. Per exemple, algunes cases del carrer de Sant Bru, del carrer del Rector i del carrer de la Conquesta entre d'altres.

La mostra més clara d'aquesta distribució la trobem en una casa del carrer del Rector que conserva perfectament, i sense cap intervenció posterior, el primitiu badiu al fons

Mostra, que cal conservar, de badiu primigeni, en una casa del carrer del Rector. Aquest badiu és al fons de la parcel·la, a continuació de la casa i de la part enjardinada. És una edificació semioberta com la de la Cerdanya descrita per Alcover i Moll, que entronca amb el nostre badiu actual.

de l'eixida. Aquí sí que podem traslladar completament la distribució de tres parts: casa, eixida i badiu, que ens sortia en els afitaments de Mataró. Per tant, és la mostra pràctica del lligam directe entre el text dels afitaments de Mataró, el badiu rural de la Cerdanya i el badiu badaloní. Això fa del badiu del carrer del Rector un exemplar gairebé únic que potser caldria conservar.

També indueixen a pensar en aquest sentit, algunes de les citacions de Cuyàs de documents del 1696, en què llegim:

> «Pau Barriga, pagès i Raimunda Barriga Seriol, conjugues, en nom d'usuari i propietària per les cases i badiu del seu davant».

Aquí, *badiu* s'entén com una construcció diferenciada al davant de la casa. No és pas un pati, ja que quan cita, en el mateix text, els patis, els especifica i diferencia perfectament.

«Per un pati a la part de llevant que avui es casa. Pel pati a la part de migdia que es casa...»

Per enfortir més encara aquesta hipòtesi, trobem nombroses citacions fetes per Cuyàs d'extractes de documents antics del 1696, en què surten les paraules *eixida* i *pati*. Vegem-les:

> «...item, tot aquell altre pati contiguo a dites cases envers la part d'Orient...»; «La part de dita casa y aixida conté en si a saber la part de la aixida 4 canes per totes parts...»; «Dita part de casa y aixida es de partienesias de aquelles cases y hort que antes eran dos cases divididas y després foren unides».

Les dates d'aquestes citacions fan pensar que al final del segle XVII, *badiu* encara no havia passat a designar l'eixida de les cases, sinó que era la construcció semioberta per guardar-hi les eines i altres atuells, i que el canvi de significat es devia produir entre el segle XVIII i principis del XIX, ja que a mitjan XIX trobem, documents a Badalona en què *badiu* ja té el significat actual de pati d'una casa.

La casa de cós i el badiu

Badalona tenia el nucli originari a Dalt de la Vila i la població va restar-hi fins ben entrat el segle XVII, ja que establir-se prop de mar, a l'Arenal, era perillós a causa de les incursions pirates. Al segle XVIII, però, amb la millora de la seguretat en el mar i, sobretot, l'augment de la població gràcies a la bonança econòmica que va viure la ciutat, fou quan és va començar a urbanitzar gradualment la zona de Baix a Mar.

En aquell temps, la propietat del sòl estava basada en un model de creixement a l'entorn del contracte emfitèutic,[3] que permetia rendibilitzar el sòl, que va passar de sòl agrari, en mans de pocs i grans propietaris —a Badalona la família dels Santcliment, Barberà i Pinós—, a sòl urbà. El propietari de la finca agrària reparcel·lava el terreny en cóssos, per edificar i el cedia a altres persones pel sistema de l'establiment de cens o emfiteusi. Aquest contracte fixava l'obligació de construir-hi una casa en un termini determinat, amb el lliurament previ d'una quantitat de diners i una renda anual. L'emfiteuta podrà modificar la casa, transmetre-la per herència i fins i tot vendre-la, amb la condició de pagar un lluïsme o cens al propietari dels drets o als seus successors, en cada transmissió.

Aquesta forma d'establiment a cens permet d'obtenir un solar, un cós[4] en aquest cas, per edificar-hi una casa, construir-la sense pagar el terreny, només pagant una entrada i una mena de lloguer anual. L'antic propietari conserva el domini i al mateix temps fa rendibles uns terrenys que eren rústics i passen a ser urbans i per tant, edificables, afavorint, així, el poblament.

3. Contracte de cessió perpetual o per a llarg temps d'un bé immoble, mitjançant un pagament anual.

4. Mesura de vint-i-set pams, 5 metres aproximadament. Era la mida útil dels arbres de les nostres contrades, per evitar que fimbressin. Manuel Salicrú i Puig. «La casa de cós de Mataró».

La dimensió del cós va quedar fixada cap als segles XV i XVI, segons la mida dels troncs dels arbres de la rodalia que proporcionaven les bigues. Va ser també la mida de parcel·lació i construcció de les masies, que acostumaven a tenir tres cóssos, un de central i alt, i dos de laterals més baixos. No ens ha d'estranyar, doncs, que els grans propietaris fessin servir el cós per parcel·lar les seves possessions als eixamples dels nostres pobles ja que eren senyors rurals que estaven acostumats a fer-lo servir.

Les cases urbanes van seguir aquest patró, però habitualment feien només un cós, encara que algunes cases senyorials urbanes en podien arribar a fer dos o tres.

És, doncs, en el context de la casa de cós, que neix el nostre badiu tal i com el coneixem ara, de manera que no podem parlar de badius sense relacionar-los indestriablement amb la casa de cós. Aquesta casa va servir per urbanitzar els eixamples de gairebé totes les ciutats i pobles de Catalunya, des de començaments del segle XVIII fins ben entrat el segle XX. Però, tot i que la casa de cós era un patró,[5] va anar patint canvis d'estructura de forma gradual, de manera que en un mateix segle podien construir-se cases seguint tipologies cronològiques diferents.

La casa de cós urbana és generalment unifamiliar, de planta baixa i pis, edificada entre parets mitgeres, o sigui, acompanyada d'altres cases a banda i banda, amb les quals comparteix paret. Són cases solidàries. Als segles XVII i XVIII, l'estructura i distribució de les primeres cases de cós es molt senzilla. Tenen una planta i un pis amb teulada de teules àrabs a dos vessants, sense cel ras interior. La planta baixa té una estança amb una gran porta de fusta amb claus de cabota grossa, que dóna directament al carrer. Aquesta porta dóna pas a una entrada destinada a guardar estris de treball o a botiga. Al centre de la casa, hi ha l'escala, de dos trams i volta catalana, que divideix en dos els espais de la planta baixa i de la primera planta.

L'espai destinat a la vida familiar és la cuina-menjador. És tot una mateixa estança, on hi ha una campana amb una gran llar de foc a terra acompanyada dels fogons. A sota el replà de l'escala, hi sol haver el forn de pa. Hi ha una única pica situada a la paret del badiu que desguassa al pou negre. Al badiu se situen la comuna, el pou i el safareig, que és de factura senzilla.

Al pis de dalt hi ha dos dormitoris, un dóna a la façana del davant i l'altre al badiu. La façana del davant de la casa només té l'obertura de la porta i d'una petita finestra al primer pis. La teulada té un ràfec pintat amb mangra.[6] La resta de la façana és de color blanc de calç. Al seu torn, la façana del darrere té una porta al badiu i una finestra

5. A Badalona la casa-patró era al carrer de Lladó.

6. Òxid de ferro terrós, emprat en pintura.

Façana d'una casa de cós del carrer de Sant Josep, de tipologia de principis del segle XVIII: entrada directa des del carrer, una finestra petita al pis de dalt i ràfec.

Casa de tipologia del segle XVIII amb una nova incorporació: la finestra a la planta baixa, que crea el «quarto» de reixa.

petita al pis de dalt. Al principi, les teulades d'aquestes cases desguassaven directament al carrer i al badiu, sense canal.

Aquest patró de casa senzilla va ser el que va ocupar els primers terrenys urbanitzats de Baix a Mar, amb la part baixa del camí de Badalona al mar, avui, carrer de Mar, i el camí de la Granota a Montgat, com a eixos vertebradors.[7]

A Badalona encara podem trobar cases amb tipologia del segle XVIII disseminades per diversos carrers: Sant Josep, Sant Pere, Sant Miquel o Canonge Baranera, i també n'hi havia algunes al carrer de la Creu, cantonada amb Santa Bàrbara, que avui han desaparegut.

Malgrat el patró que era la casa de cós, hi ha diversos grups de cases, possiblement de principis de segle XVIII, que segueixen una parcel·lació més antiga. Són les dels carrers de Sant Llorenç, Santa Anna, del Tei, Sant Carles, de la Platja, de Jesús, de Sant Josep tocant al del Pou etc., on s'establiren majoritàriament pescadors.

Aquests primers nuclis no van seguir, en alguns casos, el model de parcel·lació del cós amb casa i badiu, sinó que van ser agrupacions de cases senzilles que, tot i que podien tenir un cós d'amplada, acostumaven a ser més estretes. A més, aquestes cases es construïen fent capiculacions d'unes amb les altres, amb la característica que tenien un badiu comú on hi havia el safareig, el pou i la comuna. Aquests serveis eren compartits pel conjunt de cases. En tenim mostres al carrer de lBanyoles cantonada amb el carrer del Magatzem, i a les cases del cul-de-sac del carrer de Sant Rafael, que donen al carrer del Magatzem per mitjà d'un passadís anomenat androna.[8]

A mitjan segle XIX, les cases de cós van anar incorporant elements per millorar-ne l'habitabilitat, com el cancell, que va servir per separar l'entrada directa del carrer per un espai de rebuda. Les portes grosses van ser les foranes, i a dintre es van construir les ventalles o vidrieres posades a tall de porta.

Al badiu també hi va haver canvis. La cuina, que quedava a dintre del menjador, es va traspassar al badiu, al costat de la paret mestra, en la qual es va fer una obertura. D'aquesta manera, es va crear un nou espai, el menjador sol, que era la peça familiar per

7. Aquest camí venia de Sant Martí de Provençals per anar a Montgat, i correspon als actuals carrers de Sant Pere i de la Granota. Dolors Nieto. «Edat moderna», dins Joan Villarroya [dir]. *Història de Badalona*.

8. Nom que prové del grec *andros*, que vol dir *home*. Designava en un principi l'estança destinada a allotjar els mossos. Aquesta estança, sovint situada fora de la casa, es comunicava mitjançant un passadís que, d'una manera natural, va prendre el nom de l'estança. Actualment, el passadís és el que s'anomena *androna*.

Cases del carrer de Banyoles, en disposició de compartir serveis com safaretjos, pou, comunes i badiu.

Façana de casa de cós de tipologia del segle XIX, al carrer de Sant Pere. S'hi ha incorporat el cancell que precedeix l'entrada, les ventalles a l'interior, el balcó al primer pis i la balustrada que corona la façana.

excel·lència. La cuina es va cobrir amb un terrat al qual es podia anar des de l'habitació del darrere del primer pis. La coberta es feia de rajoles a la catalana. A l'entrada també es va construir un envà des del cancell fins a la paret de l'escala. Amb aquest canvi es crea el «quarto de reixa», anomenat així perquè s'hi fa una finestra amb reixa que ventila directament al carrer. En aquest espai hi ha l'habitació de rebre, que serveix per anar a fer petar la xerrada mentre es veu passar la gent. A Badalona, molts professionals liberals que han habitat aquestes cases, en aquesta estança, han tingut el despatx o la consulta.

Al pis de dalt, l'habitació del davant té sala i alcova sense porta, i apareix el «quartet» on es posen els fills petits. També es construeix l'habitació del mig, que no té ventilació directa a l'exterior. La banda de la casa que dóna al badiu és similar. En aquests moments la casa ja té golfes,[9] que serveixen de desembaràs, a les quals es puja des de l'habitació del mig o per un tram d'escala adossada a l'habitació del mig. El balcó apareixerà a les cases de cós cap a mitjan segle XIX, tot i ser un element típic del segle XVIII.

A més a més, a final del segle XIX, es va obligar, per mitjà de les ordenances municipals, que les aigües pluvials de les

9. Espai comprès sota teulada i el sostre del darrer pis, que serveix per temperar la calor i el fred.

Mostra de casa d'escaleta, amb una distribució típica de finals del segle XIX i principis del XX, distribució que es va fer per satisfer la demanda d'habitatge que la indústria va crear a Badalona en aquella època. L'espai d'una casa de cós, destinada a una família, es redistribuïa i se n'hi feien caber dues o tres.

teulades desguassessin a través d'una canal de gerrer fins a la vorera. També s'incorporaran les balustrades,[10] igualment de reminiscència vuitcentista, per rematar la façana del carrer.

Al primer quart de segle XX, la part del badiu del costat de la cuina es va cobrir i va aparèixer el menjador d'estiu. Aquesta nova habitació era on la família feia més estada, ja que tenia més llum natural i era més fàcil d'escalfar a l'hivern gràcies a les dimensions més reduïdes que tenia. A Mataró s'anomena *contramenjador*.

Amb l'arribada de l'aigua viva, al badiu es van construir cascades, i els aljubs, i els safaretjos es van fer més grans. Altre cop les dimensions del nostre badiu, com hem anat veient, amb el pas dels anys s'aniran reduint. El badiu és la peça de la casa que més canvis patirà en el decurs dels temps.

D'altra banda, des de l'arribada del tren, la població de Badalona anava creixent de forma espectacular i va passar de 4.840 habitants l'any 1845 a 12.060 habitants l'any 1860.[11] En menys de 20 anys s'havia triplicat la població. Aquest increment, tot i que més

10. Element arquitectònic en forma de columnes fetes generalment de terra cuita, que remata les teulades. Encara que és típic del barroc, al segle XIX es torna a aplicar.

11. M. Dolors Nieto, «Edat moderna», *op. cit.*

Casa de cós amb la modificació dels baixos per crear-hi botigues o garatge. En aquests casos, el badiu generalment desapareix.

lentament, va anar mantenint-se i, a final de 1900, Badalona comptava ja amb gairebé 20.000 habitants.

No cal dir que aquest augment demogràfic va fer que les cases de cós es tornessin a remodelar i es transformessin en *cases d'escaleta*, creant, així, habitatges independents de 60 a 80 metres quadrats per planta: la planta baixa i un pis, al qual s'entra directament des del carrer per una escala d'un sol tram que dóna al mig de l'habitatge. A la planta baixa, la distribució queda de la manera següent: una habitació que dóna al carrer i una o dues d'interiors que ventilen a través d'unes targes que donen al corredor i al menjador. Al pis de dalt, l'escaleta dóna a un vestíbul que, a través d'un passadís, condueix a les habitacions interiors. A la banda del carrer, hi haurà l'habitació principal amb balcó, i a la part posterior de l'habitatge, el menjador, la cuina i un petit terrat on hi ha la comuna, situada sobre la cuina de la planta baixa. Si hi ha segon pis, la distribució serà igual. A vegades, el badiu es compartia i des de l'habitatge del primer pis es baixava per una escala d'un sol tram a la part posterior del badiu, que llavors es dividia en dos.

La casa de cós ha estat una casa versàtil i orgànica que s'ha emmotllat a les necessitats de cada moment, i també el nostre badiu, que neix com a espai de serveis i enjardinament en aquest context.

A partir dels anys seixanta del segle passat, molts baixos de cases es van convertir en botigues o garatges, cosa que desfeia la distribució de la planta baixa. El badiu es va començar a cobrir i a desaparèixer. A partir d'aquí, la casa de cós anirà entrant en decadència com a mesura urbanitzadora i com a tipologia. Es construiran piseries que ocuparan altres mides de parcel·lació més grans.

La casa de cós i el badiu han tingut una pervivència de més de tres-cents anys a la nostra ciutat. A Badalona, podem dir que bona part de la població de més de cinquanta anys originària de la ciutat han nascut, viscut o mort en una casa de cós amb el seu badiu.

El badiu, espai de serveis

Al badiu és on s'instal·laven tots els serveis útils i indispensables per viure a les cases amb una certa comoditat. Hi havia el pou que proveïa d'aigua les famílies i s'hi construïa la comuna. Al badiu també s'hi instal·lava el safareig on es rentava la roba, i més tard, s'hi van construir els aljubs i les cascades. No cal dir que les estances restants de l'habitatge eren indispensables, però al badiu s'hi feia la major part de la feina de la casa. Aquesta principalitat de la peça badiu s'explica perquè era l'única estança de la casa on arribava l'aigua.

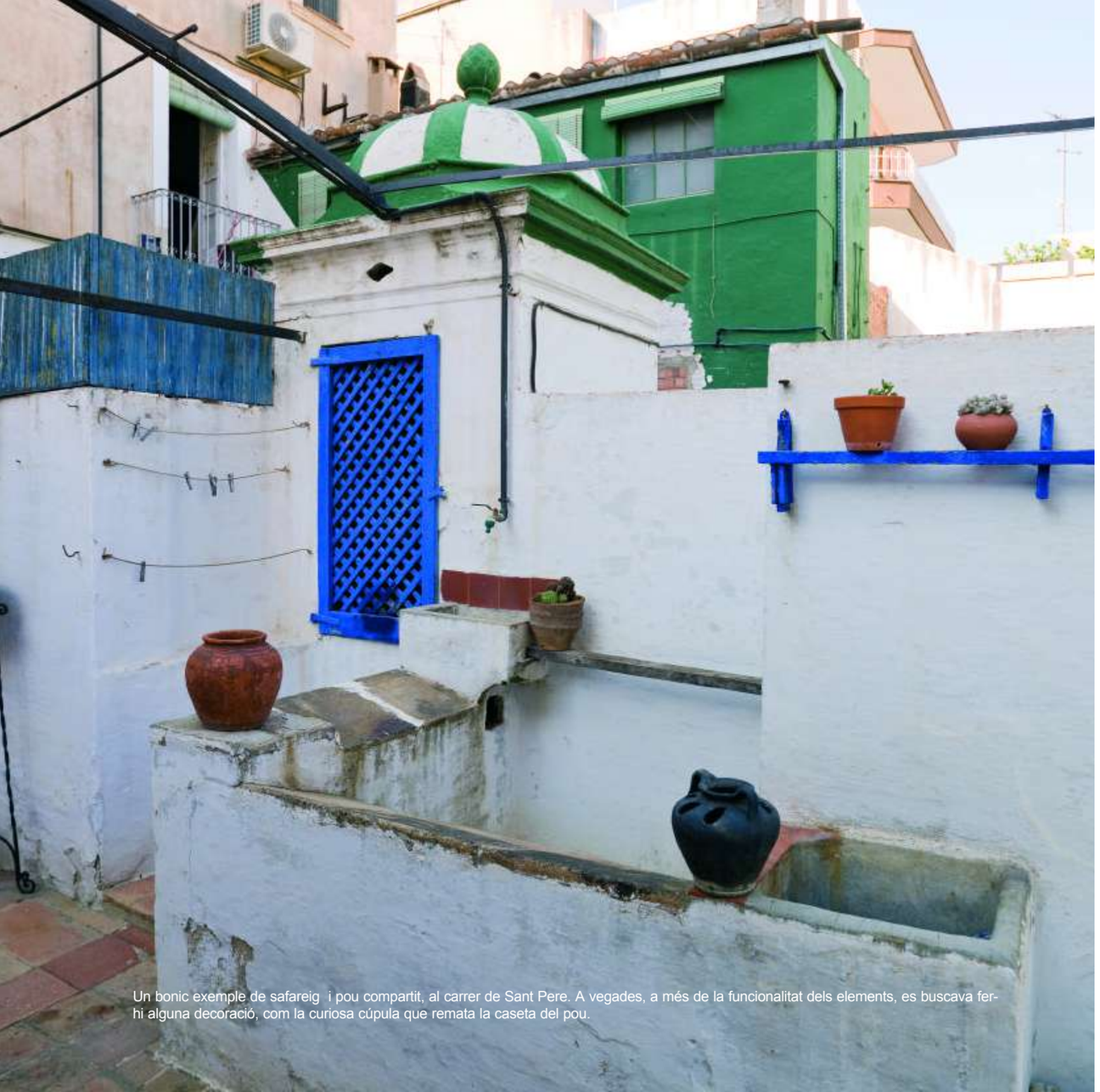

Un bonic exemple de safareig i pou compartit, al carrer de Sant Pere. A vegades, a més de la funcionalitat dels elements, es buscava fer-hi alguna decoració, com la curiosa cúpula que remata la caseta del pou.

Els pous

La majoria d'habitants de Badalona, quan es va començar a urbanitzar l'Arenal, es proveïen d'aigua de pou o de l'aigua de les poques fonts públiques que hi havia. Aquests pous eren situats als badius i, s'alimentaven de l'aigua del nivell freàtic, que a Badalona era molt ric gràcies a les aigües de l'escorriment de la serralada de Marina i de la serralada Prelitoral.

La construcció d'aquests pous era una obra costosa, tenint en compte que molts van ser fets sobre la sorra de l'Arenal. Per això molts propietaris van fer construir pous compartits per dues o més cases. Es realitzaven de la manera següent:[12] el mestre d'obres feia construir pel fuster un cèrcol d'uns trenta centímetres d'alçada i d'un metre de diàmetre aproximadament. El cèrcol es posava a terra i s'anava buidant de la terra o de la sorra que hi havia al mig amb una pala —que tenia forma de cullera amb tapadora i, a l'extrem del mànec, una argolla on es lligava una corda per estirar des de dalt i treure la sorra a la superfície. A mesura que el cèrcol de fusta anava baixant s'hi posaven al damunt els maons, que s'anomenaven faldons, en forma arquejada. Es parava de buidar quan al paleta que estava al fons, l'aigua li arribava a la cintura.

L'aigua que es treia del pou es feia servir per cuinar, beure, rentar i regar, però el pou també es feia servir per refredar el menjar. Totes les famílies que en tenien un utilitzaven un cistellet de vímet que baixaven amb la corriola a fregar de l'aigua. Més d'un cop alguna síndria o qualsevol altra vianda havia anat a parar al fons del pou. Per això, al badiu solia haver-hi un cercapous, que era un ferro amb uns quatre o cinc hams gruixuts que servia per recollir les coses que hi queien.

Les llegendes populars badalonines diuen que a Baix a Mar, sobretot, s'acostumava a posar una anguila viva al pou per determinar la qualitat de l'aigua: mentre l'anguila era viva, l'aigua era potable. De tant en tant, per desinfectar l'aigua del pou i fer-la apta per al consum humà s'hi tirava calç viva.

12. Segons Josep Marot, mestre d'obres.

Badiu emblanquinat amb calç, amb corriola i sirga, lligada a la galleda de zenc.

Alguns del pous actualment encara estan en funcionament i s'utilitzen per regar les plantes. També són un bonic element tradicional que decora el badiu.

Safareig d'un sol compartiment amb gruta i rajoles de trepa vidrades.

Safareig decorat amb rajoles de trepa vidrades, amb dibuixos florals i un curiós pou compartit.

Normalment es construïa el pou al costat del safareig per estalviar trasllats d'aigua. Ara està ple de plantes.

A la pàgina anterior, la galleda s'ha substituït per un test que decora i alegra el badiu.

A l'altra pàgina, pou en forma de castellet amb un remat de merlets i cofurna per posar-hi la galleda.

Pou amb decoració estriada imitant la fusta dels troncs. Forma un conjunt perfecte amb la paret i el terraplè.

Avui dia els pous queden com a relíquies d'un temps passat encara que no tan llunyà.

Cap als anys vint i trenta del segle passat, a causa de les filtracions de les fosses sèptiques, l'Ajuntament va prohibir la utilització de l'aigua dels pous per a consum de boca, ja que Sanitat havia detectat algunes malalties infeccioses que hi estaven relacionades. Però, tot i que l'administració municipal va fer campanyes en contra de la utilització d'aquesta aigua, els pous encara es van continuar fent servir.[13]

Aquests pous van anar quedant en desús quan va arribar l'aigua viva. I més tard aleshores de manera definitiva, quan va arribar l'aigua corrent amb comptador, dita «de Dos Rius». Avui queden ben pocs pous en ús i es fan servir per regar les plantes. La majoria els van tapar per obtenir més espai als badius. La construcció i desaparició del pou ha fet canviar, també, la morfologia del badiu.

13. Informació facilitada per Montserrat Carreras.

El cercapous es feia servir per pescar el que queia al pou.

Les comunes eren l'únic element sanitari de les cases i se situaven als badius. La tassa era de terra cuita esmaltada, coberta amb una planxa de fusta amb tapa i pom.

Les comunes

En aquest badiu de serveis s'hi construïen, també, les comunes, que eren l'únic servei sanitari de les cases. S'ubicaven al costat de la paret mestra del darrere de la casa, a continuació de la cuina. La comuna era una petita habitació on hi havia una tassa de terra cuita esmaltada, coberta amb una planxa de fusta amb tapa i pom. El frontal era enrajolat fins a terra. Aquesta obertura de ceràmica donava directament al pou negre, que s'excavava al badiu sota la comuna i és on anava a parar la matèria fecal. No tenia sortida i per això s'havia de fer buidar de tant en tant. La *mercaderia*, que era com s'anomenava la femta, era transportada en unes portadores de fusta per dos homes i s'aprofitava per adobar els camps.

La construcció de les clavegueres públiques a Badalona és moderna i no es generalitza fins a principi del segle XX. Aleshores és quan aquests dipòsits de femta es converteixen en pous Mouràs.[14] No serà fins a l'últim terç del segle XX que es faran desguassar directament al clavegueram públic i d'allà, a les depuradores. L'habitació petita que albergava la comuna anirà tenint, amb els anys, força modificacions. A principi del segle XX ja s'hi incorpora el WC i una pica rentamans. Més endavant, entre els anys seixanta i setanta dels segle passat, es construeixen els primers banys i dutxes al badiu. Totes aquestes ampliacions i reformes el reestructuren i li prenen superfície.

14. Mouràs: dipòsit impermeable, sempre ple d'aigua, en el qual es produeix la fermentació i la conseqüent liquació de la matèria fecal. El sobreeixidor és a la part superior i evacua només els residus líquids.

El carro de la bóta anava tirat per matxos. Buidava la femta dels pous negres que hi havia als badius.

Els primers safaretjos van ser de factura senzilla, i acostumaven a tenir més d'un compartiment. El fregador generalment era de toves.

El safareig

A la primeria de la urbanització de Baix a Mar (segle XVIII) les cases acostumaven a ser modestes, i la majoria de safareigs eren de factura senzilla, que consistia en un rectangle de grans dimensions, amb un rentador fet de toves[15] o de ciment. En molts pocs casos aquests safaretjos modestos tenien el rentador de pedra. Normalment, quan encara no arribava a les cases l'aigua de mina, eren al costat del pou i la comuna.

A l'última meitat del segle XIX els safaretjos es van començar a decorar i l'ornament més o menys artístic de la cascada depenia del nivell econòmic de la família, però, sobretot, de la sensibilitat del mestre d'obres a qui s'encarregava la feina. Aquestes grans obres de l'art popular demanaven molt d'ofici i no era capaç de realitzar-les qualsevol paleta.

La majoria dels safaretjos amb cascada de Badalona són de l'últim terç dels segle XIX.

Aquesta proliferació de cascades i brolladors als badius, la podem atribuir principalment a tres motius.

El primer és l'arribada de l'aigua de mina a les cases, que crea la necessitat de buscar una solució per emmagatzemar aquella aigua de raig permanent i continu que no es pot tancar. Aleshores es construeix l'aljub,[16] s'engrandeix el safareig i s'aprofita la reforma per decorar-lo. En segon lloc, la millora econòmica que tindrà Badalona gràcies a l'impuls industrial que l'arribada del ferrocarril dóna a la ciutat. I en tercer lloc, la influència romàntica, que es veurà reflectida en la decoració dels nostres badius, amb elements imitant troncs als terraplens, fontanes i cascades.

Va ser el 1835 que es va promulgar una llei que reconeixia el dret a la propietat i a l'explotació de les aigües subterrànies al

15. Rajoles d'argila assecades al sol i barrejades amb palla. Més endavant es van fer de terra cuita.

16. Dipòsit d'aigua de poca fondària, fet d'obra, revestit per dintre de pedres i cobert amb volta.

Safareig porxat, amb dos compartiments per rentar i esbaldir la roba. Les columnes sostenen un petit terradet amb balustres que decoren el badiu.

Safareig d'un sol compartiment amb pica rentamans incorporada. Tot i la senzillesa, la verdor de la decoració el fa bell.

Safareig senzill de ciment ornamentat que omple d'encant aquest petit badiu. La porta d'eixida dóna al carrer de darrere.

Bonic racó d'un badiu del carrer de Santa Madrona. És un lloc tranquil, on es pot llegir, reposar, fer petar la xerrada... Qui sospita, des del carrer, tanta bellesa?

Una bona pràctica és recuperar els elements característics del badiu i transformar-los en peces vives. Aquí tenim un safareig recuperat i adaptat per crear un ambient acollidor. Els dibuixos del frontal del safareig s'han fet amb trepa, com antigament.

propietari de les terres, el qual podia fer-ne l'extracció pel mitjà que fos. Aquesta llei, a més de privatitzar les aigües, va facilitar, també, l'expansió del regadiu.

Badalona, com tants altres pobles de la rodalia, al segle XIX ja tenia una xarxa d'aigua canalitzada mitjançant mines i sèquies que servien sobretot per regar els camps de conreu que hi havia al voltant de la ciutat. Les sèquies i mines més importats eren[17] la mina i sèquia del Comú, la mina de Badalona i la mina i sèquia de Sant Adrià, Santa Coloma i Badalona. Tot i això, també n'hi havia d'altres de cabal menys abundós però significatiu, com la mina de Ca l'Arnús, la de Ca l'Amigó, la de Can Solei, la de Can Cabanyes i la mina de Coll i Pujol, que acabaven d'abastar d'aigua la ciutat. En aquells anys, es van constituir la majoria de les comunitats de regants per establir l'ús de l'aigua, tant per a l'agricultura com per cobrir les necessitats de la població que s'anava incrementant, sobretot, com hem dit, a partir de l'arribada del ferrocarril el 1848.

Amb la construcció de les mines, algunes zones de Badalona, com Dalt de la Vila, Baix a Mar i els barris de nova urbanització, com el Progrés i Casagemes, es van començar a proveir d'aigua corrent o, com s'anomenava aleshores, d'*aigua viva*. Es deia així perquè

17. Segons Montserrat Carreras, en l'article «Les Mines d'aigua de Badalona als segles XIX i XX», dins E. Porcel i F Alfambra. *Les mines d'aigua a la serralada de Marina*, volum II.

Les decoracions en formes vegetals van ser les predominants en els nostres badius, fruit de la influència romàntica.

es movia, en contraposició a l'aigua estanca dels pous, que era la que fins aleshores tenien a moltes cases. L'aigua viva arribava a les cases mitjançant canalitzacions de plom i tenia la particularitat que no es podia tancar: el raig era permanent i continu. El doll d'aigua que arribava a la casa es mesurava en plomes d'aigua. Aquesta mesura era variable en tot el Principat, però a Badalona s'aplicava la ploma de Barcelona, que equivalia a 2.200 litres per dia. Encara que la quantitat d'aigua depenia del contracte i variava segons les cases, acostumava a ser de mitja ploma o un quart de ploma, o sigui, d'uns 1.100 a 550 litres/dia.

L'aigua es distribuïa a les cases des dels repartidors generals situats en diversos punts de Badalona. N'hi havia al carrer de Lladó, on també hi havia un dipòsit municipal, al carrer de la Quintana Alta i al carrer de Sant Anastasi, per citar-ne alguns.

Al safareig del badiu era on anava a parar tota l'aigua sobrant, mitjançant un sobreeixidor que mantenia sempre humida la cascada, cosa que facilitava que les plantes d'humitat, com créixens, molses i falgueres creixessin a pleret a la rocalla. Gràcies al

Conjunt decoratiu amb formes vegetals aplicades a una de les parets del badiu. Aquesta decoració dóna una sensació de paisatge exòtic.

A la pàgina següent, racó d'un safareig, amb peixos, que s'alimentava d'aigua de mina de Dalt de la Vila.

La verdor dels créixens dóna un toc de frescor a aquest safareig.

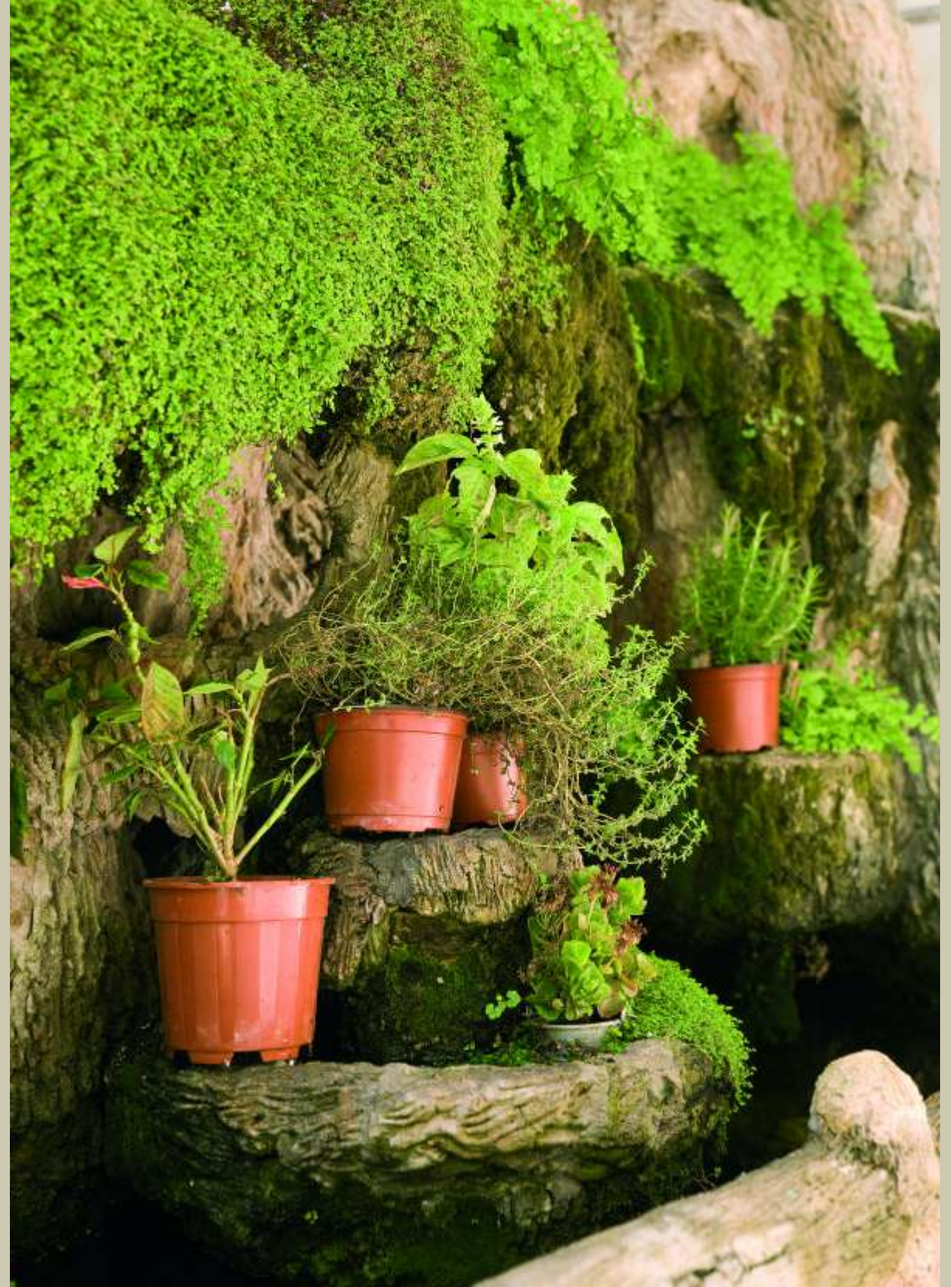

Les molses cobreixen els indrets més recòndits de la cascada i representen una alenada d'humitat i verdor.

L'exuberància de verd ens indica que, tot i no tenir el degoteig continu de l'aigua de mina, els propietaris mantenen humida i ben cuidada la cascada.

bon temps de què Badalona gaudeix, típic d'un poble costaner, aquests safaretjos eren verds durant tot l'any i alegraven el badiu. Tot i així, algun hivern havia arribat a glaçar i les cascades quedaven cobertes de bells caramulls de gel.

La necessitat d'obtenir una certa pressió d'aigua va fer que l'aljub o dipòsit es construís a sobre del safareig, a una certa alçada. Aquest fet va propiciar la construcció de cascades que dissimulaven l'embalum del dipòsit i, de passada, també els decoraven.

Les cascades i els safaretjos, siguin senzills o més treballats, són un element d'arquitectura singular, un tresor amagat que posseeix tota una curiosa simbologia.

El regalim pausat de l'aigua per la cascada suavitza les caloroses nits d'estiu en els nostres badius. Créixens i nenúfars viuen a pleret gràcies a tanta humitat.

Decoració de pedretes blanques i negres. Les blanques eren de marbre o de pedra calcària de Montjuïc i les negres eren escòria de carbó de la fàbrica del gas del carrer de la Indústria. Fontana amb columnes salomòniques i unes precioses figures de terra cuita. A dalt, Neptú amb el trident presideix aquest bellísim safreig.

El badiu i la simbologia dels safaretjos i cascades

A Badalona, per decorar els safaretjos, era freqüent enganxar-hi pedretes molt petites, normalment blanques i negres. També hi podem trobar petxines i cargols de tota mena i mides. Alguns safaretjos tenien també cavallets de mar i estrelles marines assecades al sol,[18] ja que, a la majoria de cases, hi havia algun familiar pescador que fornia de conquilles la cascada.

La decoració a vegades és molt rica i esplendorosa. En les cascades amb combinacions de pedretes blanques i negres, les blanques podien ser de marbre piconat o de pedra calcària, segurament restes de la pedrera de Montjuïc, i les pedres negres eren de carbó mineral reaprofitat, escòria de la fàbrica de Gas de Josep Jaurés que hi havia al carrer de la Indústria. Era material de rebuig i, per tant, econòmic que, a més, no pesava gaire ja que era porós com la pedra tosca. Per construir les grutes i les rocalles es feia servir ciment barrejat amb un producte oxidant que li feia agafar un color marró rovellat semblant al de les grutes naturals.[19]

Aquestes obres d'arquitectura popular tenen un món simbòlic amagat. La combinació de blancs i negres, a més de donar relleu a les construccions, és la típica combinació que representa el Tot, la claror i la foscor, el que és femení i el que és masculí, el buit i el ple, el yin-yang, la dualitat de totes les coses.

L'ornamentació amb petxines i conquilles diverses és també un element repetitiu gairebé en totes les cascades, influït, sens dubte, per la proximitat de la ciutat al mar.

El remat frontal de les cascades en forma de petxina és freqüent i recrea l'al·legoria del naixement de Venus, com a símbol de la fertilitat. També simbolitza la receptivitat, que segons la simbologia té la petxina, la reproducció del món femení i, per tant, de la

18. Al carrer de Sant Rafael, 2, a casa del meu avi Joan Blanch, que havia estat pescador.

19. Segons Josep Marot, mestre d'obres.

Els frontals amb petxina són freqüents. Representen l'al·legoria del naixement de Venus.

Venus és el símbol de la fertilitat (petxina), que és representada per la cavitat del safareig que alberga l'aigua, font de vida a totes les cultures.

Els frontals amb petxina són freqüents i al·ludeixen a l'al·legoria del naixement de Venus. Diversos materials confegeixen la petxina: pedretes blanques i negres que representen el buit i el ple, i que simbolitzen els solcs de la conquilla.

fecunditat representada per l'aigua en totes les cultures, ja que és font de vida. Tot això lligat al safareig com a lloc de cabuda, recipient, matriu on es guarda el que és fèrtil: l'aigua.

A les cascades o fontanes també hi poden haver alguns elements en forma de templet fent imitació d'escates. Gairebé tots tenen frontals generosos, en els quals hi sol haver la data de construcció i algunes inicials que corresponen als propietaris o a algun acrònim religiós. Els frontals dels safaretjos eren bellament enrajolats o coberts de còdols posats de manera sàvia i pacient.

A l'espai intermedi acostumava a haver-hi columnes amb combinacions, també, de pedretes blanques i negres fent dibuixos en espiga o, en alguns casos, imitant les columnes salomòniques.

Una decoració freqüent és la de les representacions iconogràfiques de figures de terra cuita fetes pels terrissaires de les nombroses bòbiles que envoltaven Badalona. Aquestes figures emmotllades eren de fàcil adquisició perquè els gerrers solien estar-ne proveïts i en tenien en estoc. Només en alguns casos es feien per encàrrec.

Brollador amb cargols marins de Ca l'Eco.

Un safareig bellament decorat amb tots els elements característics. A sota, fent de suport a la gruta, té una petxina amb solcs blancs i negres que simbolitzen el buit i el ple.

Safareig amb frontal amb acrònim religiós referit a la Mare de Déu, i la data de construcció: 1879.

Grutes

Els nostres badius també van albergar, si la casa era de més d'un cós i de família benestant, grutes fetes de rocalla.

Al liberalisme econòmic de mitjan segle XIX que emmarcava la nostra ciutat , s'hi va sumar l'impuls romàntic, que va descobrir en el paisatge la manifestació primària a la compensació de les forces de l'absolut. A la rutina del món industrial, es van contraposar els paisatges llunyans, exòtics i misteriosos. Així que, tenir al badiu una gruta amb un petit estanyol era signe d'un cert estatus econòmic i social. Per això, algunes famílies adinerades de Badalona en van fer construir al fons dels grans badius. Aquestes construccions creaven un ambient propi que, acompanyat de la vegetació, donava una sensació de frescor i llunyania. D'aquesta manera, es creava un ambient de misteri amb formes entrants i sortints, i el badiu

A la pàgina anterior, gruta pertanyent al badiu de la casa de Vicenç Bosch, avui compartimentat en tres finques. L'imatge correspon al badiu de l'actual sabateria Marlo's. Tenir al badiu una gruta o fontana era mostra d'un cert estatus social i del bon gust dels propietaris.

Caramulls de ciment imitant les estalactites de les coves. Aquests decorats evocaven ambients misteriosos.

Envoltada d'una vegetació salvatge que li dóna un aspecte feréstec, aquesta gruta està plena de cavitats càrstiques com si fos una roca natural.

Glorieta de l'actual Escola Gintanjali, amb rocalla interior que devia continuar a banda i banda de la paret. Avui el roquissar està cobert quasi totalment per plantes. Tot i haver sofert diverses restauracions, encara guarda una esvelta elegància.

prenia un aire romàntic. El jardí romàntic, doncs, podem dir que va tenir una certa influència en el desenvolupament total o parcial d'algun dels nostres badius. Formen part d'aquesta influència els elements i ornaments fantàstics, com les grutes, cascades i fontanes abans descrites, i també els elements i formes d'origen vegetal, com els terraplens, ponts o baranes imitant troncs d'arbres, així com la presència d'espècies vegetals i animals exòtiques.

En veure, avui, aquests brolladors familiars tipus fontana, hom se sent de seguida transportat enrere en el temps i, sense pressa, es situa a les xafogoses nits d'estiu en les quals molts badalonins, durant anys, han pres la fresca a redós de les cascades amb la música del degoteig dels safaretjos rajant d'aigua. Com podem veure, tot un món portes endins!

El món, ja ho diuen, és del color del cristall amb què es mira. El món dels badius no deixa de sorprendre'ns. Cascades al fons de les vidrieres, un vell miratge…

L'ou com balla al pati de la rectoria de Santa Maria, el dia de Corpus.

El badiu espai de vida: treball, lleure i neteja

Durant molts anys, el nostre badiu ha estat un espai de treball per als pescadors de Baix a Mar, que hi arreglaven les nanses, adobaven les xarxes, posaven les surades i, si calia, tenyien les malles amb escorça de pi. La tasca de tenyir les teranyines era feixuga i es realitzava generalment en espais oberts com podia ser la platja, o bé al Tint, que era al carrer de Magatzem, al costat de la fàbrica del gel, en uns grans safaretjos que hi havia al badiu.[20] Però tot i això, molts pescadors propietaris de petites embarcacions tenyien les seves xarxes als badius de casa. Aquesta tasca la feien uns quants homes, ja que les xarxes amarades de tint pesaven molt. S'acostumava a tenyir quan no se sortia a mar, bé pel mal temps, bé perquè hi havia lluna plena.[21] El procés era d'aquesta manera: primerament, s'anava a buscar escorça de pi i llenya a la serralada de Marina; després, l'escorça es posava al safareig i s'anava piconant amb una massa de fusta fins a obtenir una pols fina que es posava en el perol[22] ple d'aigua calenta. Es deixava bullir durant 5 o 6 hores, fins que quedava el tint ben roig i concentrat. Aquest suc fosc es posava al safareig i s'hi anaven introduint les xarxes, que es mullaven per trossos a causa de la seva grandària. Un cop xopes, es tapaven amb lones i es deixaven 2 o 3 dies perquè fermentessin. Passat aquest temps, amb carretons, es portaven a la platja perquè s'assequessin. En aquest moment era quan les dones aprofitaven per remallar les xarxes trencades. Les xarxes de cotó es tenyien amb escorça de pi perquè duressin més, ja que la sal de mar i el greix del peix les podria. Els tanins que conté l'escorça de pi evitaven que la xarxa es malmetés amb tanta facilitat i li donaven aquell bonic color vinós. La durada mitjana d'una xarxa de cotó sense tenyir era d'un any, si es tenyia en podia durar tres. Com podem veure, el nostre badiu era la peça clau per fer aquestes tasques.

20. Ramon Costa, pescador.

21. Els llums que portaven les enceses eren de poca potència i quan hi havia lluna plena no feien l'efecte de cridar la sardina.

22. Atuell que es feia servir per coure o tenyir. Tenia forma de caldera o d'olla gran de metall, de forma esfèrica.

El badiu ha estat un espai de treball per a pescadors i corders. Aquí veiem un badiu del carrer del Canonge Baranera.

D'altra banda, els badius més llargs, com els del carrer de Sant Bru, eren aprofitats pels corders per cargolar-hi les cordes de cànem, de pita, de lli i de cotó. La corderia era una de les indústries més típicament badalonines, que anava lligada estretament a la pesca i a la navegació marítima. L'ofici de corder va ser força estès a Badalona, i el badiu n'era la peça principal.

Teresa Peris rentant a l'ombra dels arbres, que, a l'estiu, devien fer més passadora la feina. Cubell de zenc o bugader amb desguàs dessota per buidar-lo sense esforç.

El badiu també ha estat el lloc on les dones feien la bugada, en aquells grans safaretjos que estaven dividits en dos o tres compartiments, un per a l'aigua de sabó, l'altre per esbandir i un tercer on queia l'aigua del sobreeixidor. El procés de la bugada era costós i pesat, ja que tot es feia a mà i consistia a escatar, picar i rentar la roba blanca amb sabó, dintre dels grans safaretjos. Després d'aquesta operació es posava a estovar en un cubell bugader de zenc. La cendra, en un drap lligat, s'escaldava amb aigua bullent. Amb aquest procés, la cendra es convertia en lleixiu alcalí. Finalment, es buidava el cossi per un desguàs que tenia a la part inferior. La roba es treia i es tornava a posar al safareig amb aigua neta per esbaldir-la, s'escorria i s'estenia per eixugar-la. Hom pot recordar aquells estenedors plens de llençols ben blancs voleiant amb les llevantades.

Teresa Batlle, el 1958, amb un sac a tall de davantal, preparant-se per fer la bugada. El badiu era la peça clau de tota la casa on es feien feines tan necessàries com la bugada. Tant amb fred com amb pluja, la roba no esperava i s'havia de rentar.

Pepeta Arqué, el 1960, fregant al pedrís. Els safaretjos eren ben grossos per poder-hi rentar i esbaldir bé els llençols.

Xocolatada d'estiu al carrer d'Iris, amb Teresa Ferrer. Als badius s'hi feien festes senzilles i familiars: des d'una xocolatada pel dia del sant fins al dinar de Festa Major.

Badiu rehabilitat amb rajola de trencadís i equipat amb una barbacoa.

Safareig de nova construcció imitant els antics.

El badiu és un espai de transició, entre tancat i obert, que permet, per la seva versatilitat, la realització d'actes. El badiu pot ser art en si mateix i també espai per a les arts: festes, música, poesia i àpats. La desapareguda galeria El badiu'92, del carrer de Sant Pere.

D'una altra banda, la manca d'un espai propi a la casa, al començament, feia que els estadants es fessin la toaleta al safareig, els homes s'hi afaitaven, les dones s'hi rentaven el cap i tota la família, a l'estiu, es rentava al safareig a poals. El fet que el badiu fos l'únic lloc de la casa on arribava l'aigua, el convertia en un espai central on es feien totes aquestes tasques.

Entremig de tota aquesta activitat, no oblidem que al badiu s'hi tenien gats que s'encarregaven de perseguir les rates i ratolins que s'acostessin a la casa. També hi havia els galliners, amb l'aviram, per poder alimentar la família. En algun cas, hi transitava amb un pas pausat, una tortuga amb la closca gastada.

Al badiu, les badalonines, sobretot, hi han tingut llimoners, micaquers, rosers, llessamins, geranis, llorers, lliris i tot un bé de Déu de plantes que mai acabaríem d'enumerar. Pensem en els rams de roses que a la primavera hom tenia en gerros a l'entrada de casa, o bé en la blancor d'un pom de lliris d'aigua acabats de tallar. Del badiu en sortien els rams, una mica naïfs, per felicitar les Roses, les Maries i les Montserrats. L'olor d'aquells rams mai més l'hem tornat a trobar en cap altra ram comprat a la floristeria.

En l'actualitat la majoria dels badius han anat perdent la funció de serveis i s'han convertit en veritables vergers, carregats de plantes i flors, alguns de manera més senzilla i altres amb proliferació de vegetació ben cuidada, però tots ens demostren el bon gust i el caràcter dels seus estadants.

Al badiu també s'hi han fet celebracions, com el dinar de la festa major d'agost, o un casament modest en èpoques magres, o el berenar d'un pa amb vi i sucre d'un sant. Al badiu s'hi prenia la fresca a les nits d'estiu amb un càntir en fresc al safareig, amb un rajolí d'anís del Mono per fer passar la set, i una bona síndria al pou. Al badiu hi jugava la canalla a fer bombolles de sabó, a disparar-se gafets, a pilota... i s'hi lliuraven a un sense fi d'entreteniments que feien sentir-los feliços sota la mirada de la mare enfeinada fent el dinar a la cuina.

La família Sabater Garriga, 1926. Al començament de segle XX, el badiu servia de decorat de fons per fer les primeres fotografies: la necessitat de molta llum per impressionar les plaques de vidre emulsionades, el feien el lloc ideal per als retrats familiars.

El badiu ha compartit l'espai de treball amb l'enjardinament. Amb els anys, l'aspecte decoratiu ha anat guanyant terreny al de treball i ara trobem veritables meravelles.

El badiu, espai enjardinat

Tot i que el badiu va néixer en el context de la casa de cós com a espai de serveis, no podem oblidar que, de mica en mica, ha anat compartint, tal i com hem dit, l'espai de treball amb la decoració floral, més o menys intensa depenent de les mides, del bon gust i de la dedicació dels seus propietaris. Avui, però, es pot dir que la majoria dels nostres badius són sobretot espais enjardinats.

Per tal de donar-li un context i emmarcar-lo en l'evolució històrica del jardí, ens remuntarem fins a Mesopotàmia, ja que allà va néixer el jardí tancat, propi i tradicional dels pobles amb un territori i un clima secs, advers, que necessiten recrear la natura per tenir un tros de paradís[23] prop de la casa. No oblidem que l'art del jardí, en essència, no és més que una ficció, una mentida artística compartida per la qual es pretén capturar un retall de la natura per domesticar-la i posar-la prop de la casa, al nostre servei quotidià.

La tradició sumèria del jardí tancat va escampar-se per la Mediterrània a través de diverses cultures: l'egípcia, la cretomicènica, la grega, la romana i l'àrab. Però va ser l'Imperi Romà el que va estendre l'*hortus conclusus*[24] per tota l'Europa mediterrània.

De fet, el jardí romà va anar evolucionant fins a l'espai anomenat *atri*[25], que trobem principalment a les cases d'època republicana. Ben aviat s'hi va afegir el peristil, sobretot entre les famílies més riques.

L'atri era un espai, en part cobert, on hi obrien les principals habitacions de la casa i era, a més, l'espai de rebuda, distribució i pas de la gent, a les diferents parts de la *domus* o casa, on la família feia vida.

Aquestes formes de jardí van ser el model que van introduir els romans a la major part dels assentaments urbans creats durant l'època de l'Imperi a Catalunya i constitueixen, per tant, el nostre primer jardí domèstic.

23. Sinònim de *jardí* en àrab. Manuel Ribes. *Jardins de Catalunya*.

24. Del llatí. Vol dir hort tancat o jardí tancat, indistintament.

25. Pati d'una casa.

Hi ha badius més treballats paisatgísticament, però tots, des del més senzill fins al més exquisit, tenen el seu encant.

Espais carregats de flors que demanen una dedicació constant, però que ens fan gaudir de la seva bellesa.

Arbres centenaris ocupen els nostres badius i els donen una frondositat tranquil·la.

Racons insòlits on hom espera trobar-se un follet assegut enmig del badiu.

El camí ens porta al regne desconegut del badiu, envoltat de vegetació esplendorosa.

L'art també es pot trobar al badiu, en forma de dona. Per què no?

Hi ha badius vius, on la vegetació fa camí lliure.

Els badius amaguen indrets inoblidables.

La vegetació quotidiana és la típica del nostre badiu. Al fons, un micaquer.

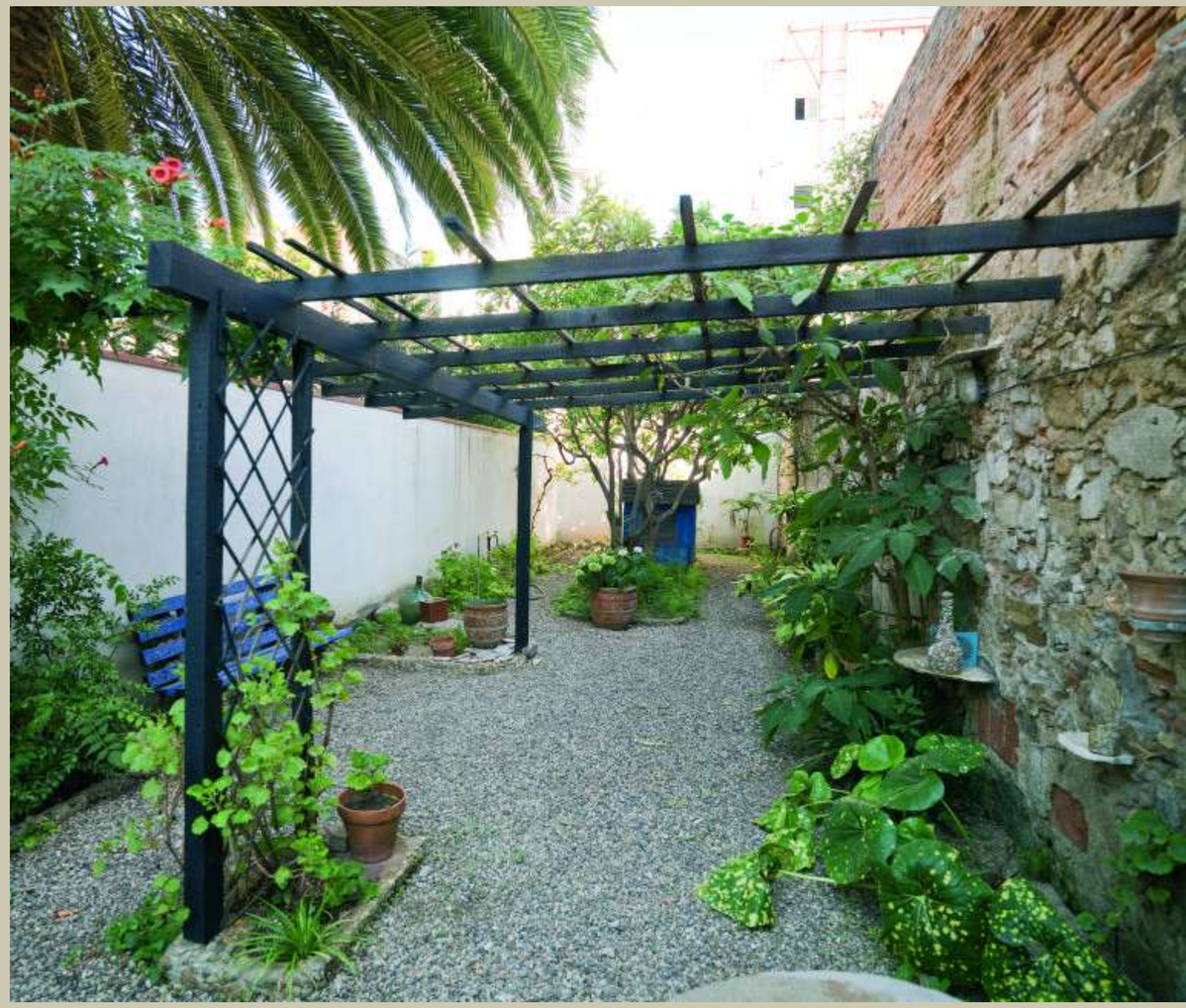

L'enjardinament dels nostres badius és divers, però sempre té elegància.
La fontana del fons i el trencadís del sol són una autèntica meravella.

L'olivera és un arbre mediterrani, resistent, que dóna força a aquest badiu de plaer.

L'aspidistra és una planta duradora que vol poc sol. Ja des d'antic ornava els nostres badius.

Badiu enjardinat de manera paisatgística, a l'anglesa, que combina una verdor intensa i una exquisida austeritat minimalista.

A l'altra pàgina, el jardí, en aquest cas badiu, no és més que un retall de la natura per gaudir-la prop de casa.

Una bona ombra a l'estiu sempre s'agraeix i un bon badiu, també.

Els crèixens viuen a plaret en aquesta cascada.

A Badalona, en tenim unes bones mostres en les cases nobles romanes recentment museografiades i obertes al públic: la Casa dels Dofins, al carrer de Lladó, i el meravellós Jardí de Quint Licini,[26] a la plaça de l'Assemblea de Catalunya. En aquestes cases, podem veure recreades les diferents funcions dels jardins romans.

L'atri era un veritable espai polivalent, on es podien adorar les divinitats als altars domèstics i al qual obria el *tablinum* o despatx on el senyor rebia les visites, el *triclinium* o menjador i altres estances. Però, a la vegada, era on es recollia l'aigua de la pluja a través del *compluvium* fins a l'*impluvium*. Alguns atris podien tenir una petita part enjardinada i en molts casos hi havia un pou. El pati enjardinat o peristil, tot i que podia compartir algunes de les funcions i estructures de l'atri, com la de l'altar larari, el pou i el porxo, no tenia la mateixa funció. De fet, el peristil té el seu origen en l'*hortus*, un espai obert on l'home urbà podia conrear la terra, però que amb el temps evolucionarà cap a un espai enjardinat, amb estanys i brolladors d'aigua. Al peristil obrien diverses habitacions, entre les quals destaca l'*oecus* o menjador d'estiu, una gran habitació sense portes oberta directament al jardí on es feien les celebracions importants. Aquest jardí era un espai privat on gaudir de la natura: la remor de l'aigua, l'olor de les plantes, el cant dels ocells..., però era també un lloc d'esbarjo dels infants i de treball per als criats, on hi havia plantes decoratives, culinàries i medicinals, i arbres, tant per fer ombra com fruiters. Tot un paradís dins de casa.[27]

D'aquest peristil de les cases benestants romanes parteix la projecció medieval de l'*hortus conclusus* que va donar lloc, a casa nostra, als jardins monàstics. En aquest tipus de jardí, totes les dependències giraven al voltant del claustre i tenien com a centre la font i el pou. Els terraplens eren dividits en quarterons que s'omplien de plantes remeieres, culinàries, ornamentals, i de flors. D'aquests espais, en podríem anomenar jardins d'ordre i, igual que en els jardins dels claustres de les cartoixes, la tranquil·litat hi era protagonista. Al seu torn, el jardí privat medieval o cortesà també neix en un espai tancat entre cases i muralles. Aquest verger esponjava l'atapeïda trama urbana de les ciutats emmurallades.

D'aquest tipus de jardí, n'acaba de tancar la baula la influència que ens va venir d'Andalusia. El jardí islàmic prové, també, de la tradició persa. El jardí tancat islàmic és hedonista, influït per la religió, que valora els petits plaers i el sentit místic de l'espai. D'aquest tipus d'espais, en provenen els patis dels interiors de les cases àrabs al voltant dels quals també s'estructura la vida

26. Quint Licini Silvià Granià, que coneixem gràcies a la *Tabula hospitalis*, (any 98 dC), conservada al Museu de Badalona.

27. Informació d'Esther Gurri

La penombra del capvespre dóna a aquest badiu un to de misteri. Al fons, dos safaretjos en decantació, apropiats per regar.

Vista general d'un badiu del carrer de la Mercè, amb la vegetació retallada en formes sàvies i pacients.

El badiu domèstic presideix la casa de cós.

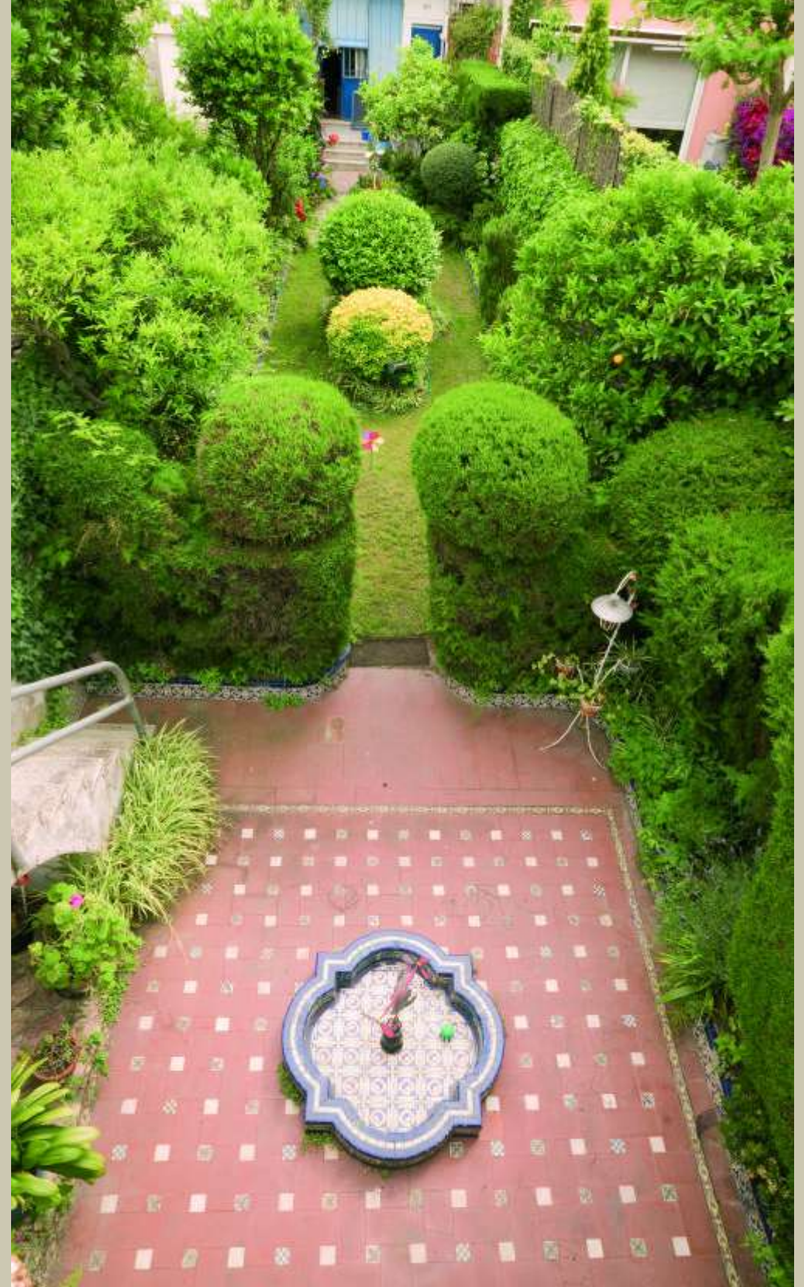

Badiu de nova concepció amb un xiprer, arbre de l'acollida, mediterrani per excel·lència i que també ens convida al repòs.

La serenor d'aquest badiu desprèn la cura que en tenen els propietaris.

Com sempre, els badius conviden a fer-hi àpats, i si els acompanyem amb aquest bé de Déu de flors de buguenvíl·lia, encara més.

Badiu domèstic amb proliferació de testos amb flors. Es veuen les estances que ocupen molts dels badius: cuina, bany i l'habitació de rentar que abans era el safareig.

Compendi de badius amb una vegetació esplendorosa. Al fons, hi podem veure una edificació que molt bé podia haver estat el cobert amb pilastres que anomenem *badiu* al llarg del llibre.

Un bon badiu, a més de la vegetació, sempre ha de tenir un gat.

Relleu de terra cuita que representa un home i una dona nus.

Escales d'accés a l'estudi privat de la família Bosch.

Badiu que formava part de la finca de la família Bosch, propietaris de la fàbrica de l'Anís del Mono. A la casa s'hi accedia pel carrer de la Soledat.

Badiu de Can Bosch, avui compartimentat en tres finques. S'hi van celebrar concerts, audicions musicals i festes refinades.

Les cascades donen un toc elegant a les cases que en tenen.

Extens badiu en fase de remodelació.

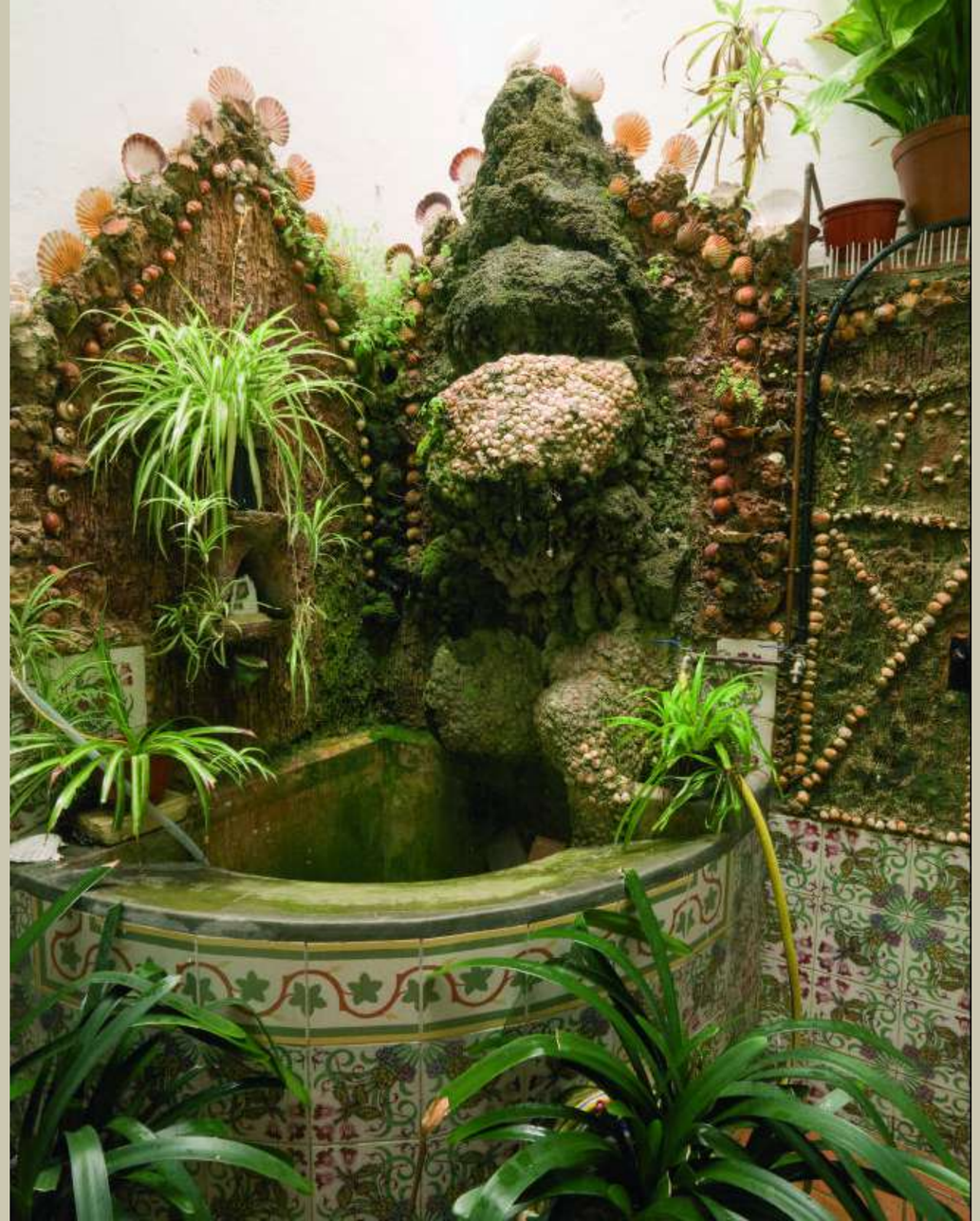

Safareig amb frontal enrajolat i gran proliferació d'elements marins decoratius, cargols i petxines, que li donen un aire molt mariner.

familiar, gelosa de la seva privacitat, però igualment amant del contacte amb l'aire. De la mateixa manera, és un lloc per treballar, resar, rebre, jugar i reflexionar. En podríem dir, doncs, el jardí-estança.

Per això, l'*hortus conclusus*, podríem afirmar que és el lligam entre la Mediterrània cristiana i la islàmica. El *patio* és la forma que va adquirir l'*hortus clonclusus* a Andalusia. Amb una variant substancial, perquè el *patio* té una obertura, la porta reixada, que deixa entreveure l'interior des de l'exterior per demostrar l'estatus social de la família. No cal dir que és impensable en el món musulmà fer ostentació de les riqueses, ja que està prohibit per la seva religió.

Aquests espais oberts i tancats alhora fan de recer de la calor excessiva i de la claror del sol i estableixen una perfecta comunió amb la casa.

Cap al segle XV, a Itàlia van aparèixer els jardins renaixentistes de les vil·les romanes i florentines, Aquí no parteixen de la influència medieval, sinó que arrenquen del retrobament de la cultura clàssica romana, quan es redescobreixen les vil·les imperials. El jardí renaixentista parteix d'una visió del món antropocèntrica i de la concepció que la natura s'ha d'estudiar i dominar. En aquests palauets italians es va aplicar, com també ho havien fet els sumeris, el treball geomètric per domesticar les plantes. És en aquest moment que es consoliden els terraplens amb diversos treballs de formes vegetals que ja havien iniciat els monjos als claustres de les cartoixes.

Als segles XVII i XVIII, la influència del jardí italià passa a França a través de jardiners italians. A França es continuen els treballs de jardineria geomètrics, però s'hi introdueixen influències nòrdiques. Aquestes influències marquen les grans esplanades barroques on es juga amb la perspectiva i l'efecte mirall dels estanys i el conjunt de l'espai és tancat per un bosc caducifoli. Però la influència nòrdica fa perdre l'efecte d'espai tancat, el palau de Versalles n'és un magnífic exemple.

Així mateix passa a final de segle XVIII a Anglaterra, on el jardiner William Kent, influït pel jardí xinès, va despullar el bosc i la clariana de tota geometria per crear, així, el jardí paisatgístic, o a l'anglesa, que aviat es va estendre internacionalment. Ara bé, el jardí d'influència nòrdica parteix d'una meteorologia generosa en pluges que facilita de forma natural tenir a l'abast un espai vegetal frondós prop de la casa. Però això defuig totalment del concepte de jardí tancat que podríem qualificar de mediterrani.

Pel que fa al renaixement i al barroc, a Catalunya hi ha un gran buit en matèria de jardins. Segons Manuel Ribas,[28] es fonamenta principalment en dos factors: un d'històric i un altre de socioeconòmic.

28. Arquitecte i advocat, autor de *Jardins de Catalunya, op. cit.*

Badiu decorat amb rajoles i font d'inspiració àrab.

El badiu de parcel·la coincideix quasi sempre amb segones residències burgeses de principis del segle XX.

El factor històric és que Catalunya és un país sense estat propi des del 1714 i ja des de temps anteriors l'aristocràcia hi era escassa. El factor socioeconòmic es deu a la manca de nobles. És obvi que els grans jardins han estat sempre cosa de senyors i, a Catalunya, gran part de la noblesa va marxar cap a la cort de Madrid. Aquests dos factors van provocar que a Catalunya no hi hagi hagut l'equivalent als jardins italians ni francesos que s'estilaven per l'època.

Tot i així, a partir del segle XIX, quan la indústria fa esclatar l'economia a Catalunya, es reprèn la creació dels jardins, sobretot a les segones residències que la burgesia es fa construir per anar a passar l'estiu. Aleshores, la influència del romanticisme impregna aquests jardins, que podem anomenar de parcel·la, per la mida, i domèstics, ja que majoritàriament són d'una extensió que fa que la casa sigui sempre present des de qualsevol indret del jardí.

L'enjardinament és bàsic per donar un aire fresc al badiu. Actualment s'han canviat una mica les plantes que eren les clàssiques. Ara hi ha llorers, cirerers, oboniums, ginebrers, savines, gespes, oliveres, xiprers, acers...

Però tornem a retrobar la influència de l'*hortus conclusos* a les urbanitzacions fetes als nostres pobles i ciutats durant els segles XVIII, XIX i principis del XX, amb la creació dels eixamples urbans. És aquí on el patró del cós dóna a llum la casa de carrer i, amb ella, els patis darrers o badius, on s'ubicaran els serveis que conviuran també amb l'enjardinament. El nostre badiu, doncs, entronca directament amb l'atri romà perquè comparteix l'espai de treball, el de lleure, el de reunió i el religiós.[29] El badiu també entronca amb el pati àrab ja que ens arrecera del sol i perquè, gelosos de la mirada dels altres, hi construïen cascades i fontanes per al gaudi personal i el de la família, sense que des de l'exterior se sospiti tanta bellesa.

El badaloní, el mediterrani en general, guarda la seva intimitat al badiu perquè, quan vol gresca, surt directament al carrer gràcies a la bona climatologia del país.

Aquest badiu nostre és totalment oposat al de les cases a l'anglesa, o *row-houses,* en les quals el jardí entre cases és fet generalment d'una tanca baixa de bardissa que fa de separació i facilita parlar amb els veïns. Aquesta concepció diferent de l'espai del badiu determina el caràcter d'un poble. Finalment, aquest modest badiu ens apropa de manera natural als nostres veïns de la Mediterrània.

29. En alguns badius, quan es construïa una gruta o cascada, a vegades s'aprofitava per posar-hi una Mare de Déu, gairebé sempre la Moreneta. Aquestes imatges tenen un paral·lelisme amb els altars lararis romans.

Així com en els atris romans hi havia lararis, en els nostres badius acostuma a haver-hi imatges de la Mare de Déu, que en el nostre cas és sempre la Moreneta.

Aproximació a una classificació tipològica: el badiu segons la forma o relació amb la casa

Tot i que ja hem repetit que el badiu, com el coneixem ara, va néixer i créixer en el terreny del cós, no podem oblidar el sentit estès de la paraula per designar un espai obert. Per tant, per extensió, avui podem anomenar *badiu* a qualsevol tipus de pati o jardí de Badalona, per la qual cosa en farem una classificació tipològica segons la grandària i la relació amb la casa.[30]

30. Prenem com a referència la classificació feta per Manuel Ribas. *Op. cit.*

Hi ha badius que guarden un equilibri tenen una exquisida distribució d'elements. Aquest n'és una mostra.

El badiu domèstic o *hortus conclusus*

És el típic badiu de la casa de cós, és a dir, l'espai descobert darrere la casa i tancat entre parets mitgeres. D'extensió relativament reduïda, està lligat íntimament amb la casa i forma part de l'aglomerat urbà. Pot ser enjardinat o tenir només espais de serveis, o ambdues coses alhora.

Mostres de badius anomenats *domèstics* perquè la casa està en comunió amb el badiu, és una relació indestriable.

El badiu d’horta

És aquell en què l’espai exterior es fon amb el carrer. És un espai límit, on la característica és donada pel pou, el safareig i la parra. Aquests badius abans precedien un hort al davant de la casa i el que hi prima, al contrari del badiu tancat, és la comunicació i la relació amb l’exterior. No cal dir que en aquests espais oberts es compartien els serveis, el pou, la comuna, el safareig o la bassa. A Badalona queden pocs exemples d’aquest tipus de badiu, ja que, en tots els casos, es va edificar al davant de les cases on hi havia l’hort. Les cases del carrer de Pujol que abans de l’obertura del carrer tenien una bona extensió d’hort just al davant, en són una bona mostra. Les cases del carrer del Magatzem, Ciutat de Banyoles i les del carrer de la Quintana Alta també comparteixen aquesta tipologia.

Cases del carrer de Pujol, de finals del segle XVIII, amb l’hort al davant. Es tracta de badius d’horta, aquells en què l’espai exterior es fon amb el carrer. Els serveis eren comunitaris.

Casa per a Fèlix Gallent. Els badius de parcel·la són aquells en què la casa domina l'espai enjardinat, però no hi ha la comunió que hi ha en el badiu de cós.

El badiu de parcel·la

És aquell badiu on la casa fa de centre ja que, et posis on et posis, la *domus* sempre hi és present pel fet que les dimensions són molt més grans que les del badiu de cós. També en podem anomenar *badius burgesos*, ja que la majoria corresponen a les cases que la burgesia es va fer construir a final del segle XIX i principi del XX per anar d'estiueig. D'aquestes cases i dels seus badius, a Badalona, en queden ben poques, ja que, a causa de la gran extensió de terreny que ocupaven, s'hi han anat construint piseries. Tot i així, en queden algunes boniques mostres, com Can Casas, al carrer Barcelona, la casa Busquets, i la casa Gallent, totes dues a l'antiga carretera del Bunyol (actual Via Augusta) i a cal Meco, al carrer de Fluvià, En aquest apartat, hi inclourem també els badius pagesos de les masies senyorials, que corresponen a la faixa enjardinada que envolta aquestes cases i que feia de frontera amb els camps de conreu, com a Can Ferrater, Can Móra o la Torre Codina, entre d'altres.

Una bonica font rehabilitada amb rajoles d'estil arabitzant.

Zona de jardí, de la casa per a Fèlix Gallent, amb l'hort al fons.

Can Casas, a Martí Pujol és un bon exemple de badiu de parcel·la. Un pulmó verd que cal conservar.

Badiu-parc de Can Solei.

El badiu-parc

Alguns d'aquests grans badius agraris o de finques senyorials han passat a formar part de la xarxa pública de jardins. A Badalona, tenim com a mostra Can Solei i Ca l'Arnús, però tots els altres han desaparegut sota la pressió del ciment.

El badiu-parc és de dimensions molt grans i permet tenir zones enjardinades lluny de la mirada de la casa. Es creen, així, espais llunyans i recòndits, típics del romanticisme. Ca l'Arnús i Can Solei en són una bona mostra.

Imatges de can Solei i Ca l'Arnús. Font de rocalla i gruta, dos elements típics dels jardins romàntics.

Parc de Ca l'Arnús: entrada frondosa a la finca.

Parc de Ca l'Arnús, on els edificis esdevenen sequndàris davant de les forces de la natura, i on la frondositat dels jardins romàntics amaguen racons recòndits.

A Ca l'Arnús, el llac i la bassa són elements importants de l'enjardiment.

Un exemple de gran badiu desaparegut és el de la finca de Coll i Pujol, que abraçava una gran extensió i que destacava per la seva exquisitat: tenia fontanes, escultures i un llac navegable. També va desaparèixer el de Can Tàpies o Ventós Mir, al capdamunt dels actuals carrers de Santa Bàrbara i de Vila·i Vall-llebrera. La característica d'aquests espais és que la casa ja no és el centre, com en els badius de parcel·la. La part enjardinada ho domina tot, i la casa es perd en el verd. Es dóna prioritat a la imaginació i es creen llocs recòndits i llunyans, apartats del món, llocs màgics on és un plaer estar sol... o molt ben acompanyat. Els propietaris acostumaven a fer-hi construir ponts captivadors, llacs suggeridors, terraplens imitant troncs, grutes misterioses i fontanes, i hi plantaven vegetacions exòtiques, que confegien paisatges imaginaris. Elements que ja hem vist que formen part de la ideologia romàntica de mitjan segle XIX, però que van perviure fins a principi de segle XX. Eren espais-mostra on quedava palès l'estatus del propietari davant les forces polítiques i socials coetànies. Un clar exemple n'és el parc de Ca l'Arnús, on el bon gust d'Evarist Arnús encara hi és present.

Com hem dit al començament del llibre, la paraula *badiu* ha tingut fortuna i és present en el nostre llenguatge quotidià. Només depèn de nosaltres, els badalonins i badalonines, que pervisqui. Usem-la!

La finca de Can Tàpies o Can Ventós Mir deixa entreveure la gran bellesa que havia tingut. Va desaparèixer sota noves urbanitzacions.

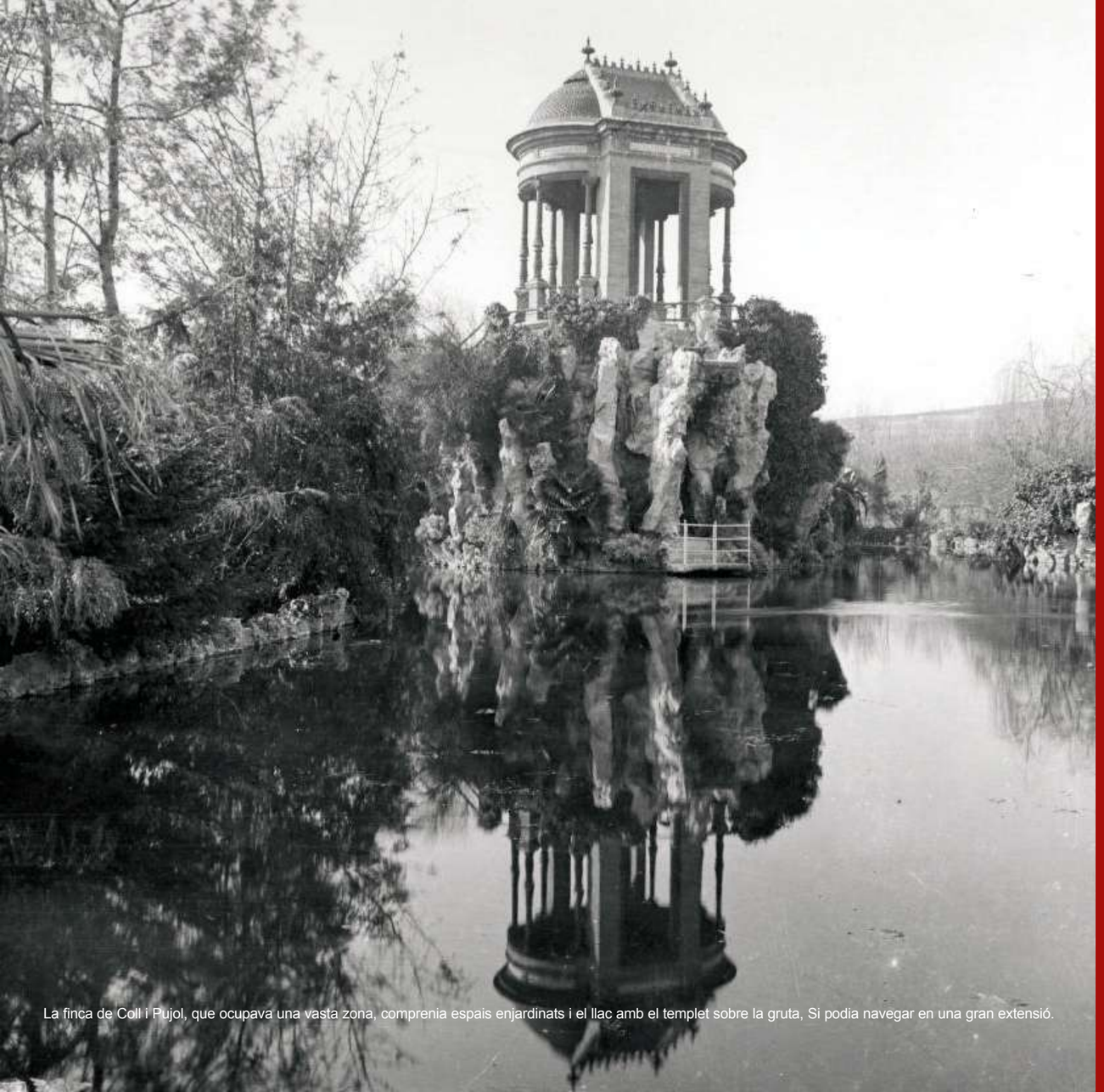

La finca de Coll i Pujol, que ocupava una vasta zona, comprenia espais enjardinats i el llac amb el templet sobre la gruta, Si podia navegar en una gran extensió.

Bibliografia i fonts

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari Català-valencià-balear.* Palma de Mallorca: Editorial Moll 1980.

ALEMANY, Sílvia. «Les cases de pescadors a mitjan segle passat» Dins. *L'Arjau. Revista Arxiu de Sant Feliu de Guixols*, núm. 51, març 2005.

ASENSIO, Francisco. *Detalles de casas*. Barcelona: Ed. Arco DL, 1997 (Colección planos de arquitectura).

BARBANY, Carme. *De la balma a la masia*: *l'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental.* Granollers: Museu de Granollers, 1996.

BUXÓ I REY, Maria Jesús. «Jardines: Paseos por la memoria en Catalunya .» Dins *Foro Hispánico. Revista Hispánica de los Países Bajos*, núm. 16 diciembre de 1999.

CAÑELLAS, Cèlia. *Molins de Rei, paisatge urbà i memòria* Molins de Rei: Ajuntament de Molins de Rei: Arxiu Municipal, 2000.

CARRERAS, Montserrat. «Les mines d'aigua de Badalona (s. XIX i XX)» Dins Porcel, E. i Alfambra, F. *Les mines d'aigua de la Serralada de Marina.* Vol. II. Badalona: Grup d'espeleologia de Badalona, 2004.

COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial edicions catalanes, 1980.

CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria. *Història de Badalona* Volums VI i VII. Badalona 1980-82.

CUYÀS I TOLOSA, Josep Maria. *La Badalona del segle divuitè.* Vol. I. Badalona: Gráficas Harlem, 1936 (Col·lecció història de Badalonina).

CUYÀS, Emmanuel; MANENT, Ramon. *Mataró sota teulada.* Barcelona: Lunwerg Editores, 1994.

ENCICLOPÈDIA CATALANA, SA. Barcelona: Editorial Enciclopèdia Catalana, 1970.

FABRE, Jaume; HUERTAS CLAVERIA, Josep M.; MISERACHS, Xavier. *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya: del fogó de carbó a l'antena parabòlica.* Barcelona: Edicions 62, 1993.

GARCÍA ESPUCHE, Albert; GUÀRDIA BASSOLS, Manuel. *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900.* Mataró-Barcelona: Patronat Municipal de Cultura, Ed. Alta fulla, 1989 (Col·lecció Caps de Bou, 11).

GARCÍA FONT, *Joan. Jardins d'aspecte simbòlic,* 1997.

IILLESCAS, Albert. *El Pati.* Barcelona: Ed. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura, 2000 (Col·lecció espais de l'habitatge).

LLOBERAS, Francesc. *Crònica de l'evolució de la «Mina Vella.* Vilassar de Mar, 1977.

ROQUERO Luisa. *El sacro Bosco de Bomarzo, un jardín alquímico*. Ediciones Celeste, 1999.

MANENT, Jordi. *Pompeu Fabra a l'exili 1939-1948.* Barcelona: Editorial Proa, 2005.

MARQUÈS, Jaume. *Patis de la Girona antiga*. Girona: Diputació de Girona 1990.

NIETO SABATER, M Dolors. «Del segles XVI al segle XVIII: consolidació de les estructures socials, econòmiques i institucionals». Dins *Carrer dels Arbres*. tercera època, número 2, octubre del 1991.

NOTORISFERATO, P. *Jardins de Rocalla.* Ed. Devecchi, 2002.

NOVELL, Feliu. *Safareigs de Vilassar de Mar.* Vilassar de Mar, 2002.

RECTORET I BLANCH, Montserrat. *Les portes de les cases de cós.* Text exposició fotogràfica «Identitat patrimoni quotidià». Associació de Veïns del Centre de Badalona, abril 2003.

RIBAS I BERTRAN, Marià. «L'art en el safreig i en el brollador familiar». Dins *Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria*, núm. 32 Mataró juliol 1988.

RIBAS I PIERA, Manuel; VIDAL I PLA, Miquel; POVO, Marta. *Jardins de Catalunya.* Barcelona: Edicions 62, 1991.

ROMEU, Imma. «Els safareigs i les cascades». Dins *revista zerovuittresquarantazero,* Villassar de Mar, 2002.

SALA LLOMPART, Blanca. «Els perols de Sant Feliu». Dins *L'Arjau Revista Arxiu de Sant Feliu de Guixols*, núm. 40 de 2004.

SAMANIEGO, F. «Los jardines un patrimonio fràgil». Dins *El País*, 30 de desembre de 2003.

SALICRÚ I PUIG, Manuel. «La casa de cós de Mataró» Dins *Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria*, núm 35. Mataró, juliol 1989.

VILLARROYA, Joan [dir]. *Història de Badalona.* Badalona: Museu de Badalona, 1999 (Col·lecció de monografies badalonines, núm.16).

Fonts escrites

Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (AHBDN)
Arxiu Comarcal de Mataró. Fons Ajuntament de Mataró
Arxiu Municipal Fidel Fita Arenys de Mar
Documents del patrimoni de la família Trias Roca, de Badalona
Museu de la Mina Vella, Vilassar de Mar
Museu Monjo. Vilassar de Mar

Fonts orals

Josep Marot, Badalona
Feliu Novell, Vilassar de Mar
Sabastià Bosom, Puigcerdà arxiver
Josep Maria Pons, Arenys de Mar arxiver
Gabi Not, Badalona
Ramon Costa

Agraïments

Margarida Abras, Teresa Almera, Teresa Andrés, Montserrat Angulo Piñol, Sergi Aparicio, Rosa Asensio , Ramon Ayza Albiol, Jordi Ballesteros, Dolors Bennassar guarderia Rialles, Eugènia Bigas, Maria Boades, Joan Bofill, Manel Bofill, Salvador Bofill, Francis Boix sabateria Gubern, Rosa Maria Bruguera, Ca l'Eco, Caixa Penedès, Caixa Penedès, Pau Calvet Llach, Enric Canher, Albert Casas, Dario Casas, Pere Deulofeu, Assumpta Inglada Escola Gitanjali, Gemma Estruch, Josep Estruch, Minerva Estruch, Mireia Estruch, Rosa Famades, Família Mitjana Solé, Júlia Ferreira sabateria Marlo's, Rosa Maria Fitó, Núria Fornaguera, Assumpta Garcia, Joan Giró, Conxita Graells, Isabel Guàrdia, Joan Guardiola, Rosa Guardiola, Toni Guri, Esther Gurri, Joan Carles Lario i família, Francesc Lladó, Jaume Lladó, Francesc Giol Llar d'avis Can Bosch, Ramon Llaurador, Coloma Lleal, Pepita Lozano, Josep Marot, Jordi Monés, Família Montagut, Maria Morros, Josep Muñoz, Ramon Muro, Josep Nuñez, Teresa Ortigosa, Pepi Pascual, Lluïsa Plà, Antoni Poch, Ramis, Família Ribet, Cati Riera, Neus Ronda Añón, Rosa Rosés, Manuel Salicrú, Rosa Salsas, Montserrat Seriol, Joan de Déu Soler Amigó, Josep Soler Amigó, Maria Solsona, Maria Trias, Pedro Verano, Mossèn Joaquim Vidal, Maria Tera Vilaró, Teresa Vilaró. Sense la col·laboració i l'amabilitat de les persones citades, més d'altres que volen restar a l'anonimat, i que ens han obert les portes de casa seva, no hagués estat possible de fer aquest llibre.

Procedència de les il·lustracions

ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear.* Palma de Mallorca: Editorial Moll 1980 (pàg. 17, dibuix).

Arxiu Comarcal del Maresme. Fons Ajuntament de Mataró (pàg. 23, 24).

Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (pàg. 20).

Col·lecció privada família Maria Trias (pàg. 21).

Col·lecció privada Pau Calvet Llach (pàg. 112, fotografia de dalt).

Col·lecció privada Toni Poch (pàg. 86).

Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges (pàg. 15, 19, 124, 138).

Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges:
- Fons Josep Cortinas Suñol (pàg. 82, 116, 137).
- Fons *Revista de Badalona* i *El Punt* (pàg. 9).
- Col·lecció Teresa Batlle (pàg. 83, 84).
- Col·lecció Roser Oliver Ferrer (pàg. 85).
- Col·lecció Conxita Garriga Bruguera (pàg. 89).

Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa (pàg. 51).

Fotògrafs

Totes les fotografies són d'Antonio Guillén Pastrana, excepte:

Lluís Andú (pàg. 16)

Anònim (pàg. 83, 84, 85, 89, 138)

Antoni Borràs (pàg. 86)

Pau Calvet Llach (pàg. 112, fotografia de dalt)

Josep Cortinas Suñol (pàg. 82, 116, 137)

Montserrat Rectoret i Blanch (pàg. 43, fotografia de dalt, 17)